

MARIA MAGDALENA

DOCTORAAL SCRIPTIE KUNSTGESCHIEDENIS

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

Annemarie A.E. Vels Heijn

1966/67

MEMINISTI EX EVANGELIO DE MARIA
ILLA FAMOSA PECCATRICE, QUAE
PEDES SALVATORIS LACRYMIS LAVIT,
CAPILLIS TERSIT ET SUORUM
DELICTORUM VENIAM PROMERUIT.

Legenda Aurea XLII, 145

HERINNERT U ZICH UIT HET EVANGELIE
DIE BERUCHTE ZONDARES, DIE
DE VOETEN VAN DE VERLOSSER MET HAAR TRANEN BESPROEIDE
MET HAAR HAREN AFDROOGDE EN ZO
VERGEVING VERDIENDE VOOR HAAR ZONDEN.

Maria Magdalena. Quinten Massijs (1466-1530). Louvre, Parijs

INHOUD¹

INLEIDING

HOOFDSTUKKEN

Hoofdstuk I - DE IDENTITEIT VAN MARIA MAGDALENA

Hoofdstuk II - HET LEVEN VAN MARIA MAGDALENA

Hoofdstuk III - DE MARIA MAGDALENA-CULTUS

Hoofdstuk IV - MARIA MAGDALENA IN DE BEELDENDEN KUNSTEN

CATEGORIEËN

- Typen
- Scenes

VERANTWOORDING

APPENDIX

- Maria Magdalena en het Protestantisme
- Contra-reformatie
- Nederlandse 17^e-eeuwse gedichten over Maria Magdalena

BIBLIOGRAFIE

- Bronnen
- Geraadpleegde literatuur

¹ Het oorspronkelijke manuscript uit 1967 bevatte geen afbeeldingen, maar wel lijsten met kunstwerken per type en scene. Die zijn in deze versie (2026) niet overgenomen. Wel zijn bij enkele scenes afbeeldingen toegevoegd.

INLEIDING

De figuur van Maria Magdalena is, sinds het begin van de controverse over haar identiteit, die Jacques Lefèvre in 1517 startte reeds meer dan honderd keer het onderwerp van allerlei studies, geschriften en pamfletten geweest.)* Het grootste deel hiervan behandelt de theologische kant van de zaak. De beperktheid van de gegevens van het Evangelie en de onbetrouwbaarheid van andere aan te voeren bronnen, maken echter de kans op een eensluidende beslissing over de theologische persoon van Maria Magdalena erg klein. Daarnaast zijn er vooral in de twintigste eeuw werken verschenen, die de figuur van Maria Magdalena behandelen zoals zij tot ons komt in de literatuur. Deze studies hebben meer kans op succes, daar zij zich niet als doel gesteld hebben de figuur van Maria Magdalena te "reconstrueren", maar het slechts de bedoeling is om uit de aanwezige literatuur conclusies te trekken over de persoon van de heilige in het denken van de onderhavige periode.)**

Over de Maria Magdalenafiguur in de Middeleeuwse literatuur geeft Helen Meredith Garth)*** voldoende materiaal. Maar ook een studie over de latere literatuur zou voor ons onderwerp belangrijke gegevens kunnen opleveren. Een aanzet tot een dergelijke studie is gedaan door H. Hansel)****, maar deze heeft dit werk niet kunnen voltooien.

Over de figuur van Maria Magdalena, zoals zij voorkomt in de beeldende kunst is slechts incidenteel iets geschreven. Handboeken als Kaftal, Künstle, Mâle, Pigler en Réau geven alle waardevolle, maar altijd min of meer onvolledige, gegevens. Meestal geheel buiten beschouwing gelaten is daarbij het verband dat tussen het geschreven woord en de uitbeelding in de beeldende kunsten mogelijk bestaat en hoe de beeldende kunsten de identificatie van Maria Magdalena hebben opgevat.

Bij het bestuderen van dit onderdeel van het Maria Magdalena-probleem doet zich echter de volgende moeilijkheid voor. Naast de eventuele invloed van de Maria Magdalena-literatuur op haar uitbeelding in de beeldende kunsten is er een sterke invloed te bespeuren van de veranderende kunstopvattingen in de voor ons interessante tijdperken: Middeleeuwen, Renaissance en Barok. Bij een behandeling van het verband tussen geschreven woord en uitbeelding van Maria Magdalena moet dit zeker in de conclusies onderkend worden.

Een belangrijke factor bij de uitbeelding van Maria Magdalena is het ontstaan en de verbreiding van haar cultus. Bijzonder uitvoerige informatie hierover geeft V. Saxer in zijn *Le culte de Marie Madeleine en Occident*. Een kort overzicht over de ontwikkeling van deze cultus mag hier echter niet ontbreken.

Gezien de discussies, waarmee de identiteit van Maria Magdalena in de loop der eeuwen omgeven is, spreekt het vanzelf, dat aan iedere Maria Magdalena studie een summiere schets van deze ontwikkeling van haar identiteit vooraf moet gaan.)*****

)* Een zo volledig mogelijk overzicht over de strijdlitteratuur is in de bibliografie opgenomen. Een zeer uitgebreide bibliografie geeft Saxer, *Le culte de Marie Madeleine*.

)** Zie de Introduction bij Garth, *Mary Magdalen* op blz.10.

)*** Garth, o.c.

)**** Hansel, 'Maria Magdalena im Wandel der Zeiten', *Forschungen und Fortschritte* 11 [1935]. Zie verder ook de door Hansel genoemde litteratuur in de inleiding van zijn *Die Magdalena-Legende*.

)***** De eerste drie hoofdstukken van deze scriptie kunnen geenszins de studies evenaren, die door verschillende onderzoekers over identiteit, legende en cultus van Maria Magdalena zijn gedaan. Zij willen slechts een summier samenvatting zijn van de stand van zaken en hebben vooral tot doel het in het laatste hoofdstuk uiteengezette en onder het hoofd Categorieën genoemde nader te verklaren.

HOOFDSTUKKEN

I DE IDENTITEIT VAN MARIA MAGDALENA

De figuur van Maria Magdalena, zoals wij die kennen uit de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine en zoals die in de Maria Magdalena cultus der Middeleeuwen en uit de beeldende kunsten en de geschriften uit die tijd naar voren komt, is een samenstelsel van figuren uit het Nieuwe Testament en toevoegingen daaraan uit heiligenlevens en bijbelcommentaren. Bij Jacobus de Voragine is Maria Magdalena de dochter van Cyrus en Eucharis, die rijke bezittingen hadden in Magdala en Bethanië. Bij de dood van de ouders werden de bezittingen verdeeld over de drie kinderen: Lazarus, Martha en Maria. Maria kreeg Magdala, de plaats waar zij ook geboren was. Maria gaf zich over aan een zondig leven, en kreeg de bijnaam "de zondares". Na echter de prediking van Christus gehoord te hebben, bekeerde zij zich. Zij begaf zich naar het huis van Simon de farizeër en zalfde daar Christus voeten. Uit liefde voor haar wekte Christus haar broer Lazarus op uit de dood. Zij was aanwezig bij de kruisiging van Christus. Na zijn opstanding verscheen hij haar het eerste, en zij was het, die aan de apostelen zijn opstanding verkondigde.

De belangrijkste gegevens voor de figuur van deze Maria Magdalena komen uit het Nieuwe Testament. De naam Maria Magdalena komt daar op de volgende plaatsen en in de volgende context voor:)*

Matthaeus XXVII, 55: "Erant autem ibi mulieres multae a longe, quae secutae erant Iesum a Galilea,... inter quas erat Maria Magdalene."

XXVIII, 1: "Vespere autem sabbati, quae lucescit in prima sabbati, venit Maria Magdalene et altera Maria videre sepulchrum ..."

Marcus XV, 40: "Erant autem et mulieres de longe aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene ...";

XV, 47: "Maria autem Magdalene et Maria Joseph aspiciebant ubi poneretur ..."

XVI, 1: "Et cum transisset sabbatum, Maria Magdalene et Maria Jacobi et Salome emerunt aromata, ut venientes ungerent Iesum."

XVI, 9: "... primo sabbati apparuit Mariae Magdalene de qua eiecerat septem daemonia ..."

Lucas VIII, 2: "... Maria, quae vocatur Magdalene, de qua septem daemonia exierant ..."

XXIV, 10: "Erat autem Maria Magdalene et Joanna et Maria Jacobi et ceterae quae cum eis erant ..."

Johannes XIX, 25: "Stabant autem iuxta crucem Jesu mater eius et soror matris eius, Maria Cleophae et Maria Magdalene"

X, 1: "Una autem sabbati Maria Magdalene venit mane ... ad monumentum."

X, 11: "Maria autem stabat ad monumentum foris plorans".

X, 17: "Dicit ei Jesus: Maria ..."; 18: "Venit Maria Magdalene annuntians discipulis: Quia vidi Dominum, et haec dixit mihi".

De passage in Lucas VIII, 2, waarin vermeld wordt, dat uit Maria Magdalena de zeven duivelen zijn verdreven, wordt voorafgegaan door het verhaal van een zondares, die op een gastmaal de voeten van Christus zalfte (Lucas VII, 36-50). De woorden uit deze tekstpassage: "Et ecce mulier, quae erat in civitate peccatrix ..."; verbonden met de passage van Lucas VIII voegde een belangrijk aspect aan de persoon van de heilige toe.*** Ook de andere evangelisten spreken, zij het in verschillende context, van een dergelijke zalving. Matthaeus (XXVI, 7) spreekt over een vrouw, die op een gastmaal in Bethanië bij Simon de melaatse Christus' hoofd zalfte. Marcus (XIV, 3) noemt dezelfde feiten, en Johannes (XII, 1) spreekt over een gastmaal in Bethanië, waarop Martha bedient en ook

Lazarus aanwezig is. Tijdens dit gastmaal zalft Maria, de zuster van Martha en Lazarus de voeten van Christus.)***

Deze laatste passage gaf reden om de belangrijke verbinding tussen Maria Magdalena en Maria, de zuster van Lazarus en Martha te leggen, nadat men de Magdalena, waaruit zeven duivelen verdreven waren identificeerde met de zondares van Lucas VII. Zodoende werden ook de passages, die over Maria van Bethanië handelen, opgenomen in de Maria Magdalena-legende. Dit waren de passage over Christus in het huis van Martha en Maria (Lucas X, 38): "... Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea", en de passage over de opwekking van Lazarus (Johannes XI, 1-45).

Zo werd deze Maria Magdalena, samengevoegd uit drie Nieuw Testamentische figuren (Maria Magdalena, de zondares van Lucas en Maria van Bethanië) de Maria Magdalena van de legende. De identiteit van deze Maria Magdalenafiguur is in de vroegchristelijke kerk tot Gregorius de Grote weinig in het geding geweest. Geen van de kerkgeleerden voor Gregorius heeft een duidelijke uitspraak gedaan over de identiteit van Maria Magdalena. Maar met de uitspraken van Gregorius de Grote in zijn vijftiende homilie: "Magdalene, quae fuerat in civitate peccatrix,venit ad monumentum ..." en zijn drieëndertigste homilie: "Hanc vero, quam Lucas peccatricem mulierem, Johannes Mariam nominat, illam esse Mariam credimus, de qua Marcus septem daemonia eiecta fuisse testatur" werd de basis gelegd voor het beeld van Maria Magdalena, dat in cultus, kunst en literatuur tot het begin van de zestiende eeuw ongeschokt heeft bestaan.)**** Haar gelijkstelling met de zondares van Lucas VII gaf vooral grond aan de vorming van legendes over haar wereldlijk leven. Een gematigde versie daarvan vinden we neergelegd in de *Legenda Aurea*, meer extreme uitbreidingen in Middeleeuwse heiligenlevens en heiligenspelen, waarin het leven van Maria Magdalena voor haar bekering een belangrijke plaats innam.)*****

Pas in de 16e eeuw werd aan dit tot dan toe aanvaarde beeld van Maria Magdalena getornd. Dan verschijnt in 1517 van de hand van Jacobus Faber Stapulensis (Jacques Lefèvre d'Étaples) een geschrift, waarin hij pleit voor een onderscheid in de drie personen waaruit de persoon van de heilige Maria Magdalena is opgebouwd. De hier op volgende controverse resulteert in 1680 in een te Parijs gepubliceerd 'office', waarin onderscheid wordt gemaakt tussen deze drie personen en het instellen van een aparte feestdag voor Maria van Bethanië op 19 januari, naast de officiële feestdag van Maria Magdalena op 22 juli, wordt afgekondigd. Ook deze office roept weer een controverse op, die echter in het voordeel van de "distinction" wordt beslist.)***** Faillon poogt in 1865 in zijn "Monuments inédits" veel oud materiaal ten gunste van de eenheid te interpreteren, ervan uitgaand dat documenten, die niet tegen de eenheid getuigen, gegevens pro die eenheid zijn.)*****

De moderne theologie scheidt, blijkens bijbelcommentaren, de drie figuren van Maria van Bethanië, de zondares van Lucas VII en Maria Magdalena. Een uitspraak over deze controverse is, zelfs al zou deze mogelijk zijn, hier niet ter zake, omdat hier alleen de algemeen geldende meningen door de eeuwen heen van belang zijn.

-)* De aangehaalde bijbelpassages stammen uit de Biblia Sacra editie, in 1959 te Rome uitgegeven.
-)** Hansel, *Magdalena-legende*, geeft in zijn eerste hoofdstuk de theologische discussies weer over de vorming van de identiteit van Maria Magdalena.
-)*** Zie o.a. Lagrange, "Jésus a-t-il été oint plusieurs fois et par plusieurs femmes?", *Revue Biblique*, IX, 1912, blz. 504 ev. Zie voor andere literatuur Hansel o.c., hoofdstuk I.
-)**** Garth, *Mary Magdalen*, hoofdstuk III; Hansel, o.c., hoofdstuk III.
-)***** Homilium XXV, Lib. II, Homiliarum in Evangelia, Migne, Patrologica Latina, vol.76, col.1188-1196. Homilium XXXIII, Lib. I, Migne, o.c., vol.76, col.1238.
-)***** De meest volledige gegevens over deze controverse met citaten uit de strijdletteratuur geeft Faillon in het eerste deel van zijn *Monuments inédits*.
-)***** Een voordeel is echter dat door Faillon verschillende moeilijk toegankelijke werken geciteerd worden. Faillons commentaren moeten echter zeer kritisch gelezen worden.

II HET LEVEN VAN MARIA MAGDALENA.

Zoals wij hierboven al zagen is het eerste gedeelte van de legende van Maria Magdalena zoals zij voorkomt in de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine grotendeels ontleend aan de gegevens die het Nieuwe Testament levert over Maria van Bethanië, de zondares van Lucas en Maria Magdalena. Het tweede gedeelte van de legende loopt in het kort als volgt: na de steniging van Stephanus worden Maria Magdalena, Martha, Lazarus, Maximinus, een van de tweeënzeventig apostelen, Cedonius, die Christus van zijn blindheid genezen had en Martilla in een boot gezet zonder roer. Zij komen zo in Marseille, en brengen de eerste nacht door in het portaal van de tempel. Maria Magdalena verschijnt driemaal 's nachts aan de prins en prinses, totdat deze genegen zijn haar en haar metgezellen gastvrij op te nemen. De prins en prinses beloven een pelgrimstocht te zullen maken naar Rome en Maria Magdalena vraagt God de prins en de prinses een kind te schenken. Helaas sterft de prinses na de geboorte van een zoon tijdens de tocht op zee en ziet de prins zich genoodzaakt zijn vrouw met kind op een eiland achter te laten. De prins bezoekt met Petrus vanuit Rome het Heilige Land. Bij zijn terugkeer treft de prins zijn vrouw en zoon levend op het eiland aan. Na hun terugkeer laten zij zich door Maximinus dopen. Maria Magdalena trekt zich terug in de woestijn van Sainte Baume en brengt daar dertig jaren in de grootste eenzaamheid door. Zeven malen per dag wordt zij door engelen ten hemel gedragen en hoort daar het gezang der engelen. Na dertig jaar komt een kluizenaar, die haar extase gezien had, haar opzoeken en krijgt de opdracht Maximinus over haar naderende dood in te lichten. In de kerk van Aix ontvangt zij haar Laatste Communie van Maximinus en engelen dragen haar ziel ten hemel.

Het ontstaan van het Provençaalse gedeelte van deze legende is niet geheel duidelijk. Maria Magdalena's reis naar en haar verblijf in Marseille waren al vrij vroeg onderwerp van discussie. Volgens de schrijvers van de Griekse kerk en volgens o.a. Gregorius van Tours en Modestus van Jeruzalem ging Maria Magdalena naar Efeze en stierf aldaar. Flavius Lucius Dexter noemt de reis van Maria Magdalena naar Efeze in 41 en een reis van haar naar Marseille in 48. Honorius van Autun wijst Maria Magdalena's reis naar Frankrijk af, maar beschrijft wel haar 30-jarige penitentie in de wildernis.)* Dit verblijf van Maria Magdalena in de wildernis vertoont grote gelijkenis met de legende van Maria Egyptiaca, die vanaf haar twaalfde jaar zeventien jaren in zonde leefde. Zij werd door Alexandrijnen meegenomen om in Jeruzalem het Heilig Kruis te aanbidden. In Jeruzalem bekeerde zij zich en na drie broden gekocht te hebben, trok zij zich terug achter de Jordaan en leefde daar zevenenveertig jaar in eenzaamheid. Een monnik, genaamd Zosimus, vond, na haar dood, haar lichaam en begroef het met de hulp van een leeuw. Meyer Shapiro signaleert een eerste versie van Maria Magdalena's leven in de wildernis in een Anglo-Saxische martyrologie uit de negende eeuw, die gebaseerd zou zijn op een Latijnse bron uit ongeveer 750. Hij meent daarom te mogen concluderen dat de legende van Maria Magdalena ouder is dan die van Maria Egyptiaca.)** Vrijwel alle andere schrijvers zien, in navolging van Rabanus Maurus, in dit onderdeel van de Maria Magdalenalegende een ontlending aan de, in hun ogen oudere, legende van Maria Egyptiaca. Algemeen neemt men aan, dat de plaatsing van de legende in de Provence en de toevoeging van de legende van de prins van Marseilles pas dateert uit de 11e eeuw en met name is gestimuleerd door de monniken van Aix en Vézelay. Beide congregaties beweerden namelijk de beenderen van Maria Magdalena te bezitten en bevorderden de legende-vorming om hun beweringen met bewijzen te staven.***

Deze, in Vézelay en Aix ontstane, legenden worden samen met de al eerder ontstane legenden en een Sermo van Odo van Cluny over Maria Magdalena's Nieuw Testamentische leven in de *Vitae*

Sanctorum opgenomen.)**** Naar de redactie van deze Vita vormde Jacobus de Voragine de legende van de *Legenda Aurea*.

Buiten de versie van de *Legenda Aurea* bestaan er verschillende verhalen, die op de uitbeelding van Maria Magdalena in de beeldende kunsten invloed hebben kunnen uitoefenen. Vele legenden over Maria Magdalena's bekering deden de ronde. Honorius van Autun)**** ging uitvoerig in op alle fasen van haar bekering: hij beschrijft hoe Maria door Martha naar Christus werd gebracht, hoe zij van de zeven duivelen werd verlost en gaat uitvoerig in op het zalven van Christus' voeten. Uit de 13e of 14e eeuw stamt een bekeringslegende, die toegeschreven werd aan Isidorus van Sevilla, maar waarschijnlijk in de Nederlanden door een monnik geschreven is. Dit zou ook de grote voorliefde voor de bekering van Maria Magdalena verklaren zoals die blijkt uit Nederlandse heiligenspelen.)*****. Een andere episode uit Maria Magdalena's leven, die aan uitgebreide aanvullingen onderhevig was, was haar aandeel in de opstanding van Christus. Het contrast in haar stemmingen bij die gelegenheid: groot verdriet bij het zien van de lege tombe, grote vreugde na de verschijning van de opgestane Christus, bleek een geliefkoosd onderwerp voor Paascycli.)*****. Maria Magdalena's reis naar Rome, zoals deze vermeld wordt in de apocriefe Handelingen van Pilatus, hoofdstuk XI en een eveneens in het apocriefe Testament opgenomen brief van Tiberius aan Pilatus)*****, wordt ook door kerkvader Origines genoemd. Desondanks werd deze reis niet opgenomen in het leven van de heilige en waarschijnlijk ook daarom nooit uitgebeeld.

De betrouwbaarheid van de Provençalse legende wordt na de Middeleeuwen het onderwerp van een controverse. In 1641 laat Jean de Launoy in Parijs een publicatie verschijnen, gericht tegen dit gedeelte van de Maria Magdalendalegende. Zijn werk vormde de aanleiding tot een hevige pamflettenstrijd pro en contra, waaraan ook de Engelsen gingen deelnemen.)*****

De controverse raakte twee belangrijke punten: ten eerste - hoe vroeg ligt de kerstening van de Provence, en ten tweede - kwamen Maria Magdalena, Martha, Lazarus, Maximinus en de anderen werkelijk naar de Provence. Beide vragen waren natuurlijk van groot belang voor de Franse kerkgeleerden. Een belangrijk minpunt in de discussie over deze vraagstukken is het feit, dat alle eventuele bewijsstukken als tombes, inscripties of schriftelijke notities door de verwoestingen van de Saracenen in de 8e eeuw of verdwenen of zeer gehavend zijn.

Ook op dit punt bewijst Faillon in zijn *Monuments inédits* van 1865 een vurig voorstander te zijn van het door de traditie gevormde Maria Magdalena-beeld. Duidelijk is evenwel, dat de problemen waarschijnlijk onoplosbaar zullen blijven en dat de gevolgen van een eventueel apostolaat van Maria Magdalena in de Provence, de cultus en de daaruit voortvloeiende aan haar gewijde geschriften en uitingen van beeldende kunst en bouwkunst de moeite van een onderzoek waard zijn.)*****

-)* De Sancta Maria Magdalena, J.-P. Migne, *Patrologia Latina*, vol.172, col.979. Zie ook Garth, *Mary Magdalen*, blz. 43.
-)** Meyer Shapiro, *Art Bulletin*, 1944.
-)*** Duchesne, *La legende de Marie Madeleine*.
-)**** Voor een uiteenzetting over de vorming van de Maria Magdalenalegende uit verschillende elementen is Hansel, *Maria Magdalenalegende* onontbeerlijk.
-)***** *De Sancta Maria Magdalena*, J.-P. Migne, *Patrologia Latina*, vol.172, col. 979. Zie ook Garth, *Mary Magdalen*, blz. 33.
-)***** Zie over dit onderwerp Hansel, *Die Maria Magdalena-legende*, blz.120 e.v., 127.
-)***** Over de rol van Maria Magdalena in de in het latijn gesproken Paasspelen van de Middeleeuwen geeft Pesch, *Die liturgische Gewandung* veel zorgvuldig uitgezocht materiaal.
-)***** Zie James, *The apocryphal New Testament*, blz. 116 en 156. Waarschijnlijk vormde deze passages ook de basis voor de roman van Vestdijk, *De Nadagen van Pilatus*.
-)***** Voor de titels van deze pro en contra geschriften raadplege men de bibliografie onder II.
-)***** Uit een dergelijk gevoelen schreef Saxer zijn *La culte de Marie Madeleine en Occident*, waarin hij een belangrijke grondslag legde voor een verder onderzoek.

III DE MARIA MAGDALENA-CULTUS.

De persoon van Maria Magdalena is voor de gelovigen van alle eeuwen bijzonder aantrekkelijk geweest. De combinatie van grote schoonheid en diepe penitentie, van grote zondigheid en grote heiligheid heeft altijd zeer aangesproken. De belangrijke plaats, die zij in het Evangelie innam, zij was de eerste aan wie de opgestane Christus verscheen, zij was de eerste, die zijn opstanding aan zijn discipelen mocht verkondigen, gaven haar recht op een grote verering.

Bovendien maakten de woorden, tot haar door Christus gesproken in Lucas X: “Maria optimam partem elegit ...”, haar tot de beschermvrouwe van allen die meenden in het contemplatieve leven het beste deel te kiezen; vooral veel vrouwenkloosters stonden onder haar bescherming.

Daarnaast werd zij door de passage in Lucas VII: “Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum ...” de beschermster van alle tot inkeer gekomen gevallen vrouwen en meisjes. De orden die dergelijke meisjes en vrouwen opnemen zijn in de Middeleeuwen zeer talrijk, degenen die met Maria Magdalena als patrones deze vrouwen willen bekeren eveneens.)*

De verering van Maria Magdalena neemt natuurlijk vooral in Frankrijk een belangrijke plaats in. Vooral de onzekerheid over haar begraafplaats: volgens de legende was zij in Aix begraven, maar in het begin van de 11e eeuw ontstond er een traditie, dat de relieken overgebracht waren naar de naar haar genoemde abdij van Vézelay, gaf aan de monniken van beide congregaties redenen te meer om de cultus van Maria Magdalena te bevorderen. De vele pelgrimstochten naar Vézelay en Aix bewijzen bovendien hoezeer de heilige in de belangstelling stond.)** Daarnaast werd ook haar tombe in Efeze, waar zij volgens de leer van de Griekse kerk was begraven, veel bezocht en vereerd. Maria Magdalena's mausoleum in Aix werd door Rabanus Maurus beschreven: het was van wit marmer, met een sculptuur voorstellende Maria Magdalena, die de voeten van Christus' zalft. In 1280 plaatste Charles II van Sicilië de relieken van Maria Magdalena in Vézelay in een nieuwe tombe en liet hij haar schedel in een zilveren reliquarium zetten.)***

In het midden van de 12e eeuw werd ook de grot van Sainte Baume, waarin Maria Magdalena zich als penitente had teruggetrokken een plaats van aanbidding. De kapel van Sainte Baume, gelegen op de pelgrimsroute naar Santiago, mocht zich eveneens in een groot bezoekersaantal verheugen.)** Niet alleen in Frankrijk, maar ook andere Europese landen, nam de Maria Magdalenervering een belangrijke plaats in. In Engeland was de heilige al vroeg bekend, ook daar werd zij de beschermvrouwe van vele vrouwenkloosters.)*** Bond)**** noemt zelfs 187 aan haar gewijde kerken. Het door Lukas Moser geschilderde altaar van Tiefenbronn van 1451 illustreert de provençaalse legende. Het was dan ook geschilderd in opdracht van het, vanuit Cluny gestichte, klooster van Hirsau. De verbreiding van de Provençaalse legende in Italië geschiedde door het feit dat de hertogen van Provence tevens koningen van Napels waren.

Door de liturgische reformatie, die Paus Pius IV als uitwerking van het concilie van Trente (1545-1563) bewerkstelligde in de 16e eeuw kwam er een einde aan de Middeleeuwse Maria Magdalena-verering. Ook de Reformatie had een belangrijk aandeel in de afbraak van het Middeleeuwse Maria Magdalena-beeld. Toch bleef de penitente uit de wildernis van Sainte Baume de gelovigen boeien. Ondanks de aanvallen op haar identiteit en op haar provençaalse apostolaat bleven er aan haar gewijde kerken verrijzen en bleven er kunstwerken met Maria Magdalena tot onderwerp ontstaan. Maria Magdalena bleef namelijk het voorbeeld voor alle gelovigen, allereerst omdat men kon geloven dat Christus meer gaf om bekeerde zondaars maar ook omdat Maria Magdalena's voorbeeld gemakkelijker was na te volgen dan dat van de andere Maria, de moeder van Christus.

Het accent kwam in cultus en beeldende kunst meer op de boetvaardige zondares te liggen, maar de belangstelling)***** voor de heilige bleef onverminderd bestaan. Men kan daarbij denken aan de Madeleine in Parijs, waarin Maria Magdalena ook in de sculptuur van fronton en hoofdaltaar een belangrijke plaats inneemt.

)* Over Magdalena-orden en Magdalena-huizen geeft Hansel, *Die Maria Magdalena-legende* litteratuur en gegevens. Faillon, *Monuments inédits*, geeft afbeeldingen van de kleding van de verschillende Magdalena-orden. Slechts in enkele gevallen is er een verband aan te wijzen tussen deze orden en opdrachten voor kunstwerken met Maria Magdalena-voorstellingen.)** Zie Saxer, *Le culte de Marie Madeleine*.
)*** De belangstelling van de hertogen van Provence en de koningen van Frankrijk in Maria Magdalena wordt bij Faillon, *Monuments inédits*, II, vergezeld van documenten uitvoerig uiteengezet.
)**** Meyer Shapiro, *Art Bulletin*, 1944.
)***** F. Bond, *Dedications of English Churches*.
)***** Zie ook hoofdstuk IV en Knipping, *Contrareformatie en Mâle, XVII-ième siècle* op verschillende plaatsen.
)***** Zie voor de belangstelling van de beeldende kunsten voor Maria Magdalena hoofdstuk IV en de categorieën.

IV MARIA MAGDALENA IN DE BEELDDE KUNSTEN.

De grote interesse in de figuur van de heilige Maria Magdalena, zoals wij die hierboven al signaleerd hebben in literaire uitingen en in haar cultus, uitte zich ook in belangrijke mate in de beeldende kunst. Het uitgebreide scala van gevoelsuitingen, die de legende haar verleend had, maakten haar tot een geliefd onderwerp voor de beeldende kunstenaar. Daarnaast kon de kunstenaar aan de legende voor Maria Magdalena ook qua uiterlijk een aantrekkelijke iconografie ontleen. De legendeschilders noemden haar niet alleen rijk)* en zeer schoon, maar de kernscene van de Maria Magdalendale: het zalven van Christus' voeten, begiftigde haar tevens met een, door de kunstenaars zeker niet geïgnoreerde, harenpracht. Verder was Maria Magdalena door haar bekering uit een zondig leven en door de liefde die Christus haar daarna toedroeg het grote voorbeeld voor alle gelovigen. Niet alleen theologische geschriften, maar ook de kunstwerken hadden tot doel Maria Magdalena ten voorbeeld te stellen aan de gelovige mensheid. De uitbeelding van Maria Magdalena's bekering, het zalven van Christus' voeten en de uitbeelding van Maria Magdalena als boetvaardige zondares waren daartoe natuurlijk het meest geëigend en waren daarom veelvuldig gebruikte onderwerpen. Deze Maria Magdalena, die zowel voor de kerk als voor de kunstenaar aanvaardbaar was, bleef vele eeuwen een geliefde heilige en won zelfs door de contrareformatie nog aan kracht.

De uitbeelding van Maria Magdalena hangt natuurlijk nauw samen met de vorming van haar legende. De vroegste uitbeeldingen van Maria Magdalena's leven bieden echter geen nieuwe perspectieven in de vorming van deze legende. Want pas in de twaalfde eeuw begint Maria Magdalena haar eigen iconografische gestalte te krijgen. Vroegere Maria Magdalena-voorstellingen, die bovendien slechts zelden voorkomen, zijn zeer onduidelijk van iconografie en bieden te weinig houvast voor betrouwbare conclusies. Zo kan men daarin moeilijk vast stellen of de kunstenaar Maria Magdalena ook identificeerde als Maria van Bethanië, omdat zij in de Maria van Bethanië-scenes niet in een specifieke gestalte voorkomt; Ook vroege voorstellingen van het zalven van Christus' voeten kunnen door hun onduidelijke iconografie weinig gegevens verstrekken over de identificatie van Maria Magdalena.

Het voorkomen van cycli over Maria Magdalena's leven in een vrij volledige legendarische vorm in de 15e eeuw valt samen met de vorming van de volledige legende over haar leven in een toegankelijk vorm.)**

Het voornaamste centrum van de Maria Magdalena uitbeelding is dan Frankrijk, waar ook, zoals wij boven al zagen, de controverse tussen de monniken van Aix en Vézelay een belangrijke rol speelde in de verspreiding van de legende. Het optreden van de Maria Magdalendefiguur in een duidelijk herkenbare gestalte in scenes over het leven van Maria van Bethanië komt dan steeds algemener voor, ook onder invloed van de identificatie van de legende. Langzamerhand krijgt Maria Magdalena steeds meer het karakter van de rijke courtisane, zoals wij haar kennen uit de kunst van de 15e en 16e eeuw. Een dergelijke tendens is ook duidelijk herkenbaar in de literatuur. De uitbeelding van de Maria Magdalendale in Duitsland hangt enerzijds natuurlijk samen met de kloosterstichtingen, die vanuit Frankrijk in Duitsland geschieden, maar is anderzijds te danken aan de grotere bekendheid, die haar legende kreeg vanuit de *Vitae Sanctorum****, en later via de *Legenda Aurea*. Ook de verbreiding van de Maria Magdalena-legende in de Nederlanden is in de eerste plaats te danken aan kloosterstichtingen vanuit Frankrijk (o.a. door de dominicanen vanuit St. Maximin in Aix).)**** Voor de verspreiding in Italië van de Maria Magdalendale zijn verschillende factoren aan te wijzen. De legende over Maria Magdalena's boetvaardig leven in de woestijn kende al een zeer vroege verspreiding in Italië. Daarnaast kreeg de legende goede kansen

in Italië, omdat, zoals we boven al zagen de hertogen van Provence tevens koning van Napels waren en zij grote voorliefde toonden voor Maria Magdalena. Bovendien was Italië het eerste land dat de vruchten kon plukken van Jacobus de Voragine's *Legenda Aurea*.)*****

In hoeverre de controverses tussen de theologen uitgewerkt hebben op de uitbeelding van Maria Magdalena is moeilijk vast te stellen. Want in dezelfde tijd, de 16e eeuw, dat de overgeleverde leer over Maria Magdalena's identiteit en haar apostolaat in de Provence door de theologen in twijfel wordt getrokken, verdwijnt ook de behoefte van de beeldende kunstenaar om de heilige voorstellen in een reeks van anecdotes. Slechts enkele scènes mogen zich in de belangstelling van de beeldende kunstenaars blijven verheugen, terwijl nieuwe Maria Magdalena-voorstellingen worden opgenomen. Zo ziet men dat die scènes, die grote expressie- mogelijkheden hebben gehandhaafd blijven: Maria Magdalena doet afstand van de wereldse ijdelheden, Opwekking van Lazarus, Maria Magdalena zalft Christus' voeten, scènes in verband met kruisiging en opstanding en van de Provençaalse legende: Maria Magdalena als boetvaardige zondares in de woestijn van Sainte Baume en Maria Magdalena in extase. De meer verhalende scènes komen nog maar slechts sporadisch voor.

De traditionele Maria Magdalena-iconografie, welke ontleend is aan het verhaal van Maria van Bethanië en de zondares van Lucas blijft bestaan: zij blijft herkenbaar door rijke kleding, lange blonde haren en een grote belangstelling voor Christus voeten.

Ook in de literatuur verdwijnt de legendevorming om Maria Magdalena, ook al omdat heiligenlevens en mysteriespelen uit de gratie raken. Daarvoor in de plaats komen verhandelingen over Maria Magdalena's "Berouw-oefeninghe" en over de door haar vergoten tranen. In de 17e eeuw is er echter weer een kleine opleving in de legenden-beschrijving rond Maria Magdalena te constateren.)*****

Tot de besluiten van de laatste zitting van het Concilie van Trente in 1563 behoorde het voorschrift tot beperking van de vrijzinnigheid in de uitbeelding van heiligen. Aan de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders werd de opdracht gegeven nauwlettend op de voortbrengselen der beeldende kunsten toe te zien. Voor Maria Magdalena betekende dit een beperking van haar, door de kunstenaars met enthousiasme uitgebeelde, voluptueuze naaktheid. Dit decreet heeft echter weinig effect gehad. Slechts toch al tot kuisere voorstellingen geneigde kunstenaars als El Greco en enkele Noord Nederlandse schilders beeldden Maria Magdalena grotendeels gekleed uit tijdens haar verblijf als berouwvolle zondares in de wildernis.)*****

Om twee redenen stond Maria Magdalena in de contrareformatie in de belangstelling: om haar rol als boetvaardige zondares, die boetedoet door het zalven van Christus' voeten en zo het symbool van het sacrament van de penitentie wordt, en om haar rol als heilige in extase. De ontwikkeling van de uitbeelding van Maria Magdalena als boetvaardige zondares in de wildernis vanaf de 17e eeuw hangt nauw samen met de ontwikkeling van de in die tijd zo populaire Vanitas-allegorieën. Omstreeks 1630 heeft Maria Magdalena als attribuut niet meer de zalfpot, maar is zij vergezeld door een doodshoofd en een crucifix, waardoor het karakter van haar penitentie enigszins verschuift. Was de zalfpot nog een herinnering aan haar bekering, aan het zalven van Christus' voeten, het doodshoofd laat haar bezinnen op dood en vergankelijkheid, de crucifix herinnert haar aan het lijden van haar geliefde Heer en verbindt haar penitentie met haar extase.)*****

De 17e eeuw had een grote voorkeur voor extases, niet alleen van "nieuwe" heiligen, maar ook van "oude". Reeds de *Legenda Aurea* berichten over de extase van Maria Magdalena: "Qualibet autem

die septem horis canonicis ab angelis in aethera elevabatur et coelestium agminum gloriosos concentus etiam corporalibus auribus audiebat, unde diebus singulis his suavissimus dapibus satiata et inde per eosdem angelos ad locum proprium revocata corporalibus alimentis nullatenus indigebat". (Legenda Aurea XLII, 132-133). In de 17e eeuwse geschriften is deze extase een met liefde behandeld onderwerp. Een passage als: "Sept fois le jour, son corps demeuroit gisant sur la terre comme mort et insensible, pendant que son âme espuisait toutes les forces dans les exercices de la contemplation et de l'amour de Jésus. Sentant, elle ne sentoit pas, oyant, elle n'oyoit pas, elle ne voyoit pas et mesme elle n'estoit pas où elle estoit parce qu'elle estoit toute dans le sein de Jésus", van Charles de Saint Paul roept bij ons voorstellingen op van Maria Magdalena's extase in de beeldende kunst als die van Rubens in het Museum te Lille (zie afb. op p. 44).)*****

De voorkeur van de 17e eeuw voor de uitbeelding van het zalven van Christus' voeten door Maria Magdalena komt allereerst voort uit de nadruk die de leer van de contrareformatie legde op het belang van de sacramenten. Het sacrament van de penitentie werd door de protestanten verworpen en daardoor met des te meer nadruk door de katholieke kerk geponeerd. Daarnaast herinnerde de zalving duidelijk aan de gebeurtenissen rond de kruisiging, die voor de 17e eeuw van groot belang waren, de scene refereert aan Maria Magdalena onder het kruis, aan Maria Magdalena bij de kruisafname, aan Maria Magdalena, die op de derde dag op weg gaat om het lichaam van Christus te zalven.

De belangstelling, waarmee de extase in de 17e eeuw was omgeven weerspiegelt zich ook in de aandacht, die schrijvers en beeldende kunstenaars hebben voor de uitbeelding van het vita activa en het vita contemplativa. Geen bijbelpassage was zo geschikt om het belang van een contemplatief leven aan te tonen als het verhaal van Christus in het huis van Martha en Maria. Geen wonder, dat deze scene tot de veelvuldig uitgebeelde in de 16e eeuw en daarna behoorde.

Een speciale plaats neemt de Maria Magdalena-figuur in het werk van Rubens en de kunstenaars rond Rubens in. Rubens zelf zag kans om uit het samengaan van de traditionele Maria Magdalena-iconografie en door het toevoegen van nieuwe elementen een heel bijzondere Maria Magdalena te vormen. Zijn Maria Magdalena's vertonen een grote liefde en tederheid, die zowel in de scenes van de opwekking van Lazarus, het lijden van Christus, alsook in uitbeeldingen van haar extase in de wildernis van Sainte Baume en in allegorische voorstellingen als de zondaren voor Christus tot uiting komen. Zijn Maria Magdalena's onder het kruis vertonen minder het tot droefheid verkeerde Bacchantengebaar als wel het wanhoopsgebaar, dat ook op klassieke sarcophagen aan te treffen is)# vermengd met de overgave van een orante. De Maria Magdalena-figuur herinnert aan de iconografie van de Maria Magdalena uit de *Legenda Aurea* en vertoont nergens invloeden van de controverse over haar identiteit.)*****

Verwant aan de Maria Magdalena van Rubens is die van Van Dijck, bij wie het Maria Magdalena-motief kennelijk ook zeer geliefd was. De Maria Magdalena's van Jordaens zijn minder groots in hun tederheid, maar zijn iconografisch toch erg verwant aan de opvatting van Rubens.

Zoals wij hierboven al zagen was de penitentie een belangrijk element in de kunst van de contrareformatie. Daaruit is ook de in die tijd ontstane voorstelling van de Boetvaardige Zondaren voor Christus (of in sommige gevallen voor Maria) verklaard worden. In dergelijke voorstellingen vindt men boetvaardige zondaren uit oude en nieuwe Testament bijeen: David, Petrus, Thomas, de goede moordenaar, de tollenaar Zachaeus, de verloren zoon en Maria Magdalena.)*****

Enige verbazing mag het wekken als blijkt, dat Maria Magdalena ook bij de protestanten in de belangstelling stond. In de Verzamelde werken van Jacob Cats treft men een gedicht aan over een rouwmoedige zondares onder een kopergravure naar Adriaen van der Venne, die kennelijk Maria Magdalena voorstelt. Vondel schreef in 1644 gedicht over een Maria Magdalena van Sandrart (zie p. 61) en in 1648 over een Maria Magdalena van Titiaan in het bezit van Martin Kretzer (zie p. 62). Interessant zou het zijn om na te gaan in hoeverre een dergelijke belangstelling ook bij protestante beeldende kunstenaars aanwezig is.)*****

De grote kracht, die de contrareformatie aan de Maria Magdalena-figuur had meegegeven, kon niet anders dan verzwakt worden in de volgende eeuwen. De Maria Magdalena's van de 18e en 19e eeuw zijn zoetige, tranenrijke juffrouwen, aan wie elke echte penitentie, maar ook elke extase vreemd is. In haar iconografie gaan verschillende trekken zich vermengen: zij wordt doorgaans afgebeeld als een wat extatische penitente, echter niet in de kledij van een kluizenaarster, maar in de rijke kleding van een courtisane. De beeldhouwkunst toont daarentegen meer belangstelling voor een geheel naakte Maria Magdalena.

Dat het verlaten van de wildernis van Sainte Baume echter een gevolg zou zijn van de kritiek, waaraan dit deel van de legende bloot stond, zou echter te veel gezegd zijn. Meer waarschijnlijk is het dat de beeldende kunstenaar zich niet meer wilde richten naar de traditionele iconografie, maar voor zichzelf de voor zijn medium meest geschikte iconografie samenstelde.

In de literatuur mocht Maria Magdalena zich vooral in de 19e en het begin van de 20e eeuw in een grote populariteit verheugen. Mogelijk is het zelfs, dat zij ook voor anders benoemde romanheldinnen tot model heeft gediend.

)* Een eerste vermelding van Marie Magdalena's rijke en adellijke afkomst is te vinden in een legende over Marthe van Bethanië van ± 1187.

)** Zeer uitvoerige gegevens over de vorming van de Maria Magdalenalegende geeft Hansel, *Die Maria Magdalena-legende*, blz. 99 e.v. Belangrijke cycli zijn te vinden in de Maria Magdalenakapel in de Notre Dame van Clermont Ferrand (glas-in-lood-raam) en in de Maria Magdalenakapel in de San Francesco in Assisi (fresco's).

)*** Zie Hansel, *Die Maria Magdalena-legende*, blz. 100.

)**** Knipping, *Contrareformatie II*, blz. 104.

)***** De eerste redactie van de *Legenda Aurea* stamt uit de jaren tussen 1255 en 1266.

)***** Maria Magdalena onthult zelf aan een broeder Elias nog onbekende details van haar leven in de wildernis. Zie Stengelijs, blz. 219, 315 e.v. en Cortez, blz. 85 e.v.

)***** Over het effect van dit decreet in de Nederlanden geeft Knipping, *Contrareformatie I*, blz. 80 e.v. enkele interessante details.

)***** Pariset, *Georges de la Tour*, hoofdstuk I van deel 3, blz. 149.

)***** Pariset, o.c., blz. 378, noot 5.

)***** Over Maria Magdalena bij Rubens, met name bij de Kruisafname, schreef Bialostocki een uitmuntend artikel in *Art Bulletin* 1964. Voor Maria Magdalena onder het kruis ook: Wind, *Warburg Journal*, 1937

)***** Knipping, *Contrareformatie II*, blz. 98 ; Mâle, *XVII-ième siècle*, blz. 70.

)***** Jacob Cats, *Alle de Wercke*; *De Werken van Vondel*, IV, blz. 591, welk werk van Sandrart bezongen werd is niet bekend; *De Werken van Vondel*, V, blz. 454, het bezongen schilderij bleek later niet van Titiaan te zijn.

)# Zie Reinach, *Répertoire de la Statuaire*, deel I, blz. 48, 89, 92, interessant voor de Maria Magdalena-iconografie zijn ook afb. op blz. 283, 313 en 334.

CATEGORIEËN

- TYPEN

- SCENES

- Bij het aangeven van schriftelijke bronnen voor de uitbeelding van Maria Magdalena in de beeldende kunsten kan de legende, zoals deze bij Jacopo de Voragine beschreven is, als voornaamste bron beschouwd worden. De vorming van deze legende uit oudere elementen is in hoofdstuk II uiteengezet.

- De bijbelteksten worden geciteerd uit *Biblia Sacra, Vulgatae Editionis*, Sixti V Pont. Max., iussu recognita et Clementis VIII auctoritate edita, Rome, 1959. De Nederlandse vertaling (in 2026 toegevoegd) komt uit de Bijbelvertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap, 2004.

- De passages uit de *Legenda Aurea* worden geciteerd uit *Jacobi a Voragine, Legenda Aurea, vulgo historia lombardica dicta, ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse, reproductio phototypica editionis tertiae 1890*, Osnabrück, 1965. De Nederlandse vertalingen (in 2026 toegevoegd) komen uit de vertaling van Ton Hilhorst en Caroline Hilhorst-Boink uit 2025.

- De teksten uit het apocriefe Nieuwe Testament stammen uit *The Apocryphal New Testament, being the apocryphal Gospels, Acts, Epistles and Apocalypses with other Narratives and Fragments, newly translated by M.R. James*, Oxford, 1955.

- Voor de vermelde literatuur zijn verkorte titels gebruikt, de volledige literatuuropgaven zijn te vinden in de bibliografie.

TYPEN

- i. Maria Magdalena als myrophore²
- ii. Maria Magdalena als berouwvolle zondares³
- iii. Maria Magdalena als portret
- iv. Maria Magdalena als patrones
- v. Maria Magdalena zegenend
- vi. Maria Magdalena gevleugeld

MARIA MAGDALENA EN ANDERE HEILIGEN

A. Johannes de Doper⁴

B. Petrus⁵

² Alle voorstellingen waarop Maria Magdalena voorkomt met een zalfpot in haar hand zonder in een scene betrokken te zijn.

³ Alle voorstellingen waarop Maria Magdalena als enkele figuur in de houding van een boetvaardige zondares voorkomt. Scenes waarin zij zich kennelijk in de wildernis van Sainte Baume bevindt zijn onder XV opgenomen. In de middeleeuwen wordt zij vaak geheel begroeid met haar voorgesteld en vertoont in iconografie grote overeenkomst met de wildemannen (zie daarover Bernheimer, *Wild men in the Middle Ages*). Later vinden we haar naakt of spaarzaam gekleed, gehuld in haar haren uitgebeeld. Zie hierover ook hoofdstuk IV. Ook in scene IIIc, Maria Magdalena doet afstand van de wereldse ijdelheden, wordt zij als boetvaardige zondares uitgebeeld.

⁴ Rabanus Maurus (ca. 780-856) legt met de volgende woorden een verband tussen Maria Magdalena en Johannes de Doper (geciteerd uit Garth, *Mary Magdalen*, blz. 72): 'John the Baptist: even when baptising Jesus did not dare to touch the sacred head of the Lord and said he was not worthy to unloose the latchet of his shoes: Ecce magna humilitas. But Mary bedewed, washed, dried, fondled and anointed His feet with her tears, hands, hair and ointments: Ecce mirabilis familiaritas. Verder leefden zij beiden in de wildernis.

⁵ Vooral in de Contrareformatie werden Petrus en Maria Magdalena samen het symbool van de penitentie. Zie hierover Mâle, *XVII-ième siècle*, blz. 65 en Knipping, *Contrareformatie II*, blz. 96 e.v.

C. Maria Egyptiaca⁶

Maria Magdalena
Quinten Massijs (1466-1530) . Museum of Art, Philadelphia (VS)

Maria Egyptiaca

D. Johannes de Evangelist, Paulus, Augustinus, Cecilia⁷

E. Hieronymus

F. Johannes de Evangelist bij Maria met kind

G. Bernardus⁸

MARIA MAGDALENA MET MARTHA EN/OF LAZARUS⁹

⁶ Zoals in hoofdstuk II werd uiteengezet bestaat er een grote overeenkomst tussen de legenden van Maria Egyptiaca en Maria Magdalena.

⁷ Maria Magdalena vernam tijdens haar verblijf in de wildernis van Sainte Baume, evenals deze heilige, hemelse geluiden.

⁸ Ook in de legende van Bd. Francesca Romana komt Bernardus samen met Maria Magdalena voor (zie XXL).

⁹ Pigler (I, blz. 445) geeft verscheidene voorstellingen van Martha en Maria

MARIA MAGDALENA MET BOETVAARDIGE ZONDAARS

Maria Magdalena met de goede moordenaar, de tollenaar, Maria Magdalena, koning David, Petrus en de verloren zoon voor Christus. Gerard Seghers (1591-1651). Rijksmuseum, Amsterdam.

MARIA MAGDALENA BIJ MARIA EN HET KIND

MARIA MAGDALENA MET MARIA EN ANDERE HEILIGEN ALS VOORSPREEKSTER VOOR DE MENSHEID

DE VERLEIDING VAN MARIA MAGDALENA

SCENES

I HET WERELDLIJKE LEVEN VAN MARIA MAGDALENA¹⁰

Legenda Aurea XCII, 22 :

“Cum igitur Magdalena divititis abundaret, quia rerum affluentiam voluptas comes sequitur, quanto divitiis et pulchritudine splenduit, tanto corpus suum voluptati substravit, unde jam proprio nomine perduto peccatrix consueverat appellari.”

‘Aangezien Magdalena dus schatrijk was en overvloed de wellust tot metgezel heeft, onderwierp zij zich in dezelfde mate aan vleselijk genot als ze schitterde door rijkdom en schoonheid. Daardoor had zij haar eigen naam al verloren en werd ze de zondares genoemd.’

a. Maria Magdalena op de valkenjacht

b. De dans van Maria Magdalena

II BRUILOFT TE KANA¹¹

Johannes II, 1: “Et die tertia nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae et erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem et Iesus et discipuli eius ad nuptias.”

‘Op de derde dag was er een bruiloft in Kana, in Galilea. De moeder van Jezus was er, en ook Jezus en zijn leerlingen waren op de bruiloft uitgenodigd.’

LEGENDA AUREA, caput XCII, 182

“Ajunt quidam Mariam Magdalenam sponsam fuisse Johannes evangelistae, quam duxerat tunc, quando de nuptiis Christus eum vocavit: Ex hoc ipsa indignata, quod scilicet sponsum sibi abstulerat, abiit et omni voluptati se dedit. Sed quia congruum non erat, ut Johannis vocatio damnationis sibi occasio fieret, dominus ad poenitentiam ipsam misericorditer convertit, et quia a summa delectatione carnali eam removet, ideo ipsam summa delectatione spirituali, qua est in Dei amore, prae caeteris implevit. Quod et de Johanne quidam fatentur, quod ideo dulcitudine suae familiaritatis eum prae caeteris decoravit, quia a praedicta delectatione eum removet. Haec autem falsa et frivola reputantur.”

‘Sommigen zeggen dat Maria Magdalena de bruid is geweest van de evangelist Johannes, die haar nog maar net had gehuwd toen Christus hem van de bruiloft wegreep. Gegriefd dat Hij haar haar bruidegom had afgenomen, vertrok ze en gaf zich over aan elke soort van wellust. Maar omdat het niet passend was dat de roeping van Johannes de oorzaak zou worden van haar verdoemenis, bracht de Heer haar in zijn barmhartigheid tot inkeer. En omdat hij haar weghaalde van het opperste vleselijke genot, vervulde hij haar meer dan de anderen met de

¹⁰ De scenes uit Maria Magdalena's wereldlijke leven waren een geliefd thema voor toneelstukken. Zie: Chambers, *Mediaeval Stage*; Garth, *Mary Magdalen*; Hansel, *Die Maria Magdalenafrage*; White, *Tudor Books*.

De populariteit van het mirakelspel “Van maria magdalenen bekeringhe en de hoe si geschiede” in de Nederlanden, kan misschien verklaren waarom deze scene het meest in de Nederlanden werd uitgebeeld.

¹¹ Over de connecties tussen Maria Magdalena en Johannes de Evangelist vindt men uitstekende informatie in de catalogus van de tentoonstelling *Het Wonder* in 1962 in het Aartsbisshoppelijk Museum te Utrecht gehouden. Daarnaast wordt het onderwerp ook behandeld bij Garth, *Mary Magdalen*, blz. 29 e.v. en bij Hansel, *Die Maria Magdalena-legende*, blz. 97 e.v.

opperste geestelijke genegenheid, de liefde tot God. Sommigen zeggen dit ook over Johannes, namelijk dat Christus hem meer dan de anderen de zoetheid van zijn vriendschap bewees, omdat hij hem had weggehaald van dat genot. Maar die verhalen gelden als waardeloze verzinsels.’

In de beeldende kunsten is mij geen voorbeeld bekend waarop Maria Magdalena en Johannes de Evangelist als bruid en bruidegom in Kana worden uitgebeeld. In cycli over het leven van Maria Magdalena komt deze scene niet voor.

III DE BEKERING VAN MARIA MAGDALENA

a. Maria Magdalena door Martha terecht gewezen

b. Maria Magdalena, luisterend naar de prediking van Christus

LEGENDA AUREA, caput XCII, 23: “Sed cum Christus illic et alibi praedicaret.”
‘Maar toen Christus daar en elders preekte ...’

c. Maria Magdalena doet afstand van de wereldse ijdelheden

d. Maria Magdalena wordt door Martha naar Christus gebracht

e. Uitwerping van de zeven duivelen

Marcus XVI, 9: “Marcus XVI, 9: “Surgens autem mane prima sabbati, apparuit primo Mariae Magdalенаe, de qua eiecerat septem daemonia.”

‘Toen hij vroeg op de eerste dag van de week uit de dood was opgestaan, verscheen hij eerst aan Maria uit Magdala, bij wie hij zeven demonen had uitgedreven.’

Lucas VIII, 2: “...et mulieres aliquae, quae erant curatae a spiritibus malignis et infirmitibus: Maria, quae vocatur Magdalena, de qua septem daemonia exierant...”

‘... en ook enkele vrouwen die van boze geesten en ziekten genezen waren: Maria uit Magdala, bij wie zeven demonen waren uitgedreven ...’

LEGENDA AUREA, caput XCII, 26-27: “Haec est igitur illa Maria Magdalena, cui dominus tam magna beneficia contulit et tanta signa dilectionis ostendit. Nam ab ea septem daemonia expulit ...”

‘Dit is dus die Maria Magdalena aan wie de Heer zo buitengewone weldaden bewees en zo grote tekenen van genegenheid gaf. Hij dreef zeven demonen bij haar uit.’

f. Maria Magdalena knipt haar haren af

Caspar de Crayer (1584-1669), De boetvaardige Maria Magdalena. The Phoebus Collection.

IV CHRISTUS IN HET HUIS VAN MARTHA EN MARIA¹²

Lucas X, 38: “Factum est autem dum irent, et ipse intravit in quoddam castellum; et mulier quaedam, Martha nomine, excepit illum in domum suam. Et huic erat soror nomine Maria, quae etiam sedens secus pedes Domini audiebat verbum illius. Martha autem satagebat circa frequens ministerium: quae stetit et ait: Domine, non est tibi curae, quod soror mea reliquit me solam ministrare? Dic ergo illi ut me adiuvet. Et respondens dixit illi Dominus: Martha, Martha, sollicita es et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium: Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea.”

‘Toen ze verder trokken ging hij een dorp in, waar hij gastvrij werd ontvangen door een vrouw die Martha heette. Haar zuster, Maria, ging aan de voeten van de Heer zitten en luisterde naar zijn woorden. Maar Martha werd helemaal in beslag genomen door de zorg voor haar gasten. Ze ging naar Jezus toe en zei: ‘Heer, kan het u niet schelen dat mijn zuster mij al het werk alleen laat doen? Zeg tegen haar dat zij mij moet helpen’. De Heer zei tegen haar: ‘Marta, Marta, je bent zo bezorgd en je maakt je veel te druk. Er is maar één ding noodzakelijk. Maria heeft het beste deel gekozen en dat zal haar niet worden ontnomen.’

LEGENDA AUREA, caput XCII, 26, 32: “Haec est, inquam, illa, ..., quae optimam partem elegit, quae ad pedes sedens domini verbum audivit ...”

‘Dit is dus die Maria Magdalena ... die het beste deel koos, die aan de voeten van de Heer kwam zitten en naar zijn woorden luisterde ...’

¹² Deze scene komt in cycli over Maria Magdalena's leven weinig voor. Toch is zij in afbeeldingen van het onderwerp vaak als Maria Magdalena te identificeren. Over Maria en Martha als symbool van vita activa en vita contemplativa zie hoofdstuk IV.

Christus in het huis van Martha en Maria, Cornelis Engebrechtsz (ca. 1462-1527). Rijksmuseum, Amsterdam.

V OPWEKKING VAN LAZARUS

Johannes XI, 1-45: “Erat autem quidam languens Lazarus a Bethania, de castello Mariae et Marthae sororis eius. Maria autem erat quae unxit Dominum unguento, et extersit pedes eius capillis suis; cuius frater Lazarus infirmabatur. Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes: Domine, ecce quem amas, infirmatur. Audiens autem Iesus dixit eis: Infirmitas haec non est ad mortem ... Diligebat autem Iesus Martham, et sororem eius Mariam, et Lazarum ... Venit itaque Iesus, et invenit eum quatuor dies iam in monumento habentem. Erat autem Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadiis quindecim. Multi autem ex Iudaeis venerant ad Martham et Mariam, ut consolarentur eas de fratre suo. Martha ergo, ut audivit, quia Iesus venit, occurrit illi; Maria autem domi sedebat ... Et cum haec dixisset, abiit et vocavit Mariam sororem suam silentio dicens: Magister adest et vocat te. Illa ut audivit, surgit cito, et venit ad eum. Nondum enim venerat Iesus in castellum, sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha. Iudaei ergo, qui erant cum ea in domo et consolabantur eam, cum vidissent Mariam, quia cito surrexit et exiit, secuti sunt eam, dicentes: Quia vadit ad monumentum ut ploret ibi. Maria ergo, cum venisset ubi erat Iesus, videns eum cecidit ad pedes eius, et dicit ei: Domine, si fuisses hic non esset mortuus frater meus. Iesus ergo, ut vidit eam plorantem ... infremuit spiritu, et turbavit se ipsum. Et dixit: Ubi posuistis eum? ... Ait Iesus: Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat: Domine, iam foetet, quatruiduanus est enim ... Haec cum dixisset, voce magna clamavit: Lazare veni foras. Et statim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus pedes et manus institis, et facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus: Solvite eum, et sinite abire.

‘Er was iemand ziek, een zekere Lazarus uit Bethanië, het dorp waar Maria en haar zuster Marta woonden – dat was de Maria die Jezus met olie gezalfd heeft en zijn voeten met haar haren heeft afgedroogd; de zieke Lazarus was haar broer. De zusters stuurden iemand naar

Jezus met de boodschap: ‘Heer, uw vriend is ziek’. Toen Jezus dit hoorde, zei hij: ‘Deze ziekte loopt niet uit op de dood,’ Jezus hield veel van Marta en haar zuster, en van Lazarus. Toen Jezus daar aankwam, hoorde hij dat Lazarus al vier dagen in het graf lag. Betanië lag dichtbij Jeruzalem, op een afstand van ongeveer vijftien stadiën, en er waren dan ook veel Joden naar Marta en Maria gekomen om hen te troosten nu hun broer gestorven was. Toen Marta hoorde dat Jezus onderweg was ging ze hem tegemoet, terwijl Maria thuisbleef. Na deze woorden ging ze terug, ze nam haar zuster Maria apart en zei : ‘De meester is er, en hij vraagt naar je.’ Zodra Maria dit hoorde, ging ze naar Jezus toe, die nog niet in het dorp was, maar op de plek waar Marta hem tegemoet was gekomen. Toen de Joden die bij haar in huis waren om haar te troosten, Maria zo haastig zagen weggaan, liepen ze achter haar aan, want ze dachten dat ze naar het graf ging om daar te weklagen. Zodra Maria op de plek kwam waar Jezus was en hem zag, viel ze aan zijn voeten neer. Ze zei : ‘Als u hier was geweest, Heer, zou mijn broer niet gestorven zijn!’ Jezus zag hoe zij en de Joden die bij haar waren weeklaagden en dat ergerde hem. Diep bewogen vroeg hij : ‘Waar hebben jullie hem neergelegd ?’ Hij zei : ‘Haal de steen weg.’ Marta, de zuster van de dode, zei : ‘Maar, Heer, de stank. Hij ligt hier al vier dagen ...’ Daarna riep hij : ‘Lazarus, kom naar buiten!’ . De dode kwam tevoorschijn, zijn handen en voeten in linnen gewikkeld en zijn gezicht bedekt door een doek. Jezus zei tegen de omstanders : ‘Maak de doeken los, en laat hem gaan.’

LEGENDA AUREA, caput XCII, 30: “Cujus dilectione quadriduanum fratrem suum resuscitavit ... ‘Uit genegenheid voor haar wekte Hij haar, die al vier dagen dood was, tot leven ...’

VI CHRISTUS DOOR MARIA MAGDALENA GEZALFD¹³

a. Maria Magdalena op weg naar het huis van Simon

b. Maria Magdalena zalft Christus’ hoofd

Matthaeus XXVI, 6: “Cum autem Iesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi, accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis.”

‘Toen Jezus in Betanië in het huis van Simon – degene die aan huidvraat had geleden – aanlag voor een maaltijd, kwam er een vrouw naar hem toe. Zij had een albasten flesje met zeer kostbare olie bij zich en goot die uit over zijn hoofd.’

Marcus XIV, 3: “Et cum esset Bethaniae in domo Simonis leprosi et recumberet, venit mulier habens alabastrum unguenti nardi spicati pretiosi; et fracto alabastro, effudit super caput eius....”

‘Toen hij in Betanië in het huis van Simon – degene die aan huidvraat had geleden – aanwezig was bij een feestmaal, kwam er een vrouw binnen. Ze had een albasten flesje bij zich dat gevuld was met zeer kostbare nardusolie. Ze brak het flesje en goot de olie uit over zijn hoofd.’

¹³ Zoals ook in hoofdstuk I naar voren komt, is deze scene de kern van de gehele Maria-legende en -uitbeelding. Op de uitbeelding van de zalving als symbool van de Penitentie wordt in hoofdstuk IV nader ingegaan.

c. Maria Magdalena zalft Christus' voeten.

Lucas VII, 37-38: “Et ecce mulier, quae erat in civitate peccatrix, ut cognovit, quod accubisset in domo pharisei, attulit alabastrum unguenti pretiosi; et stans retro secus pedes eius, lacrimis coepit rigare pedes eius, et capillis capitis sui tergebat, et osculabatur pedes eius, et unguento ungebat.”

‘Een vrouw die in de stad bekend stond als zondares had gehoord dat hij bij de Farizeeër thuis zou eten, en ze ging naar het huis met een albasten flesje met geurige olie. Ze ging achter Jezus staan, aan het voeteneinde van zijn aanlegbed; ze hilde en zijn voeten werden nat door zijn tranen. Ze droogde ze met haar haar, kuste ze en wreef ze in met de olie.’

Johannes XII, 3: “Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi, et unxit pedes Iesu, et extersit pedes eius capillis suis.”

‘Maria nam een kruikje kostbare nardusolie, zalfde de voeten van Jezus en droogde ze af met haar haar.’

Maria Magdalena zalft de voeten van Christus. Peter Paul Rubens (1577-1640). Hermitage, Leningrad.

VII CHRISTUS VOORSPELT MARIA MAGDALENA HAAR HEILIGHEID

VIII MARIA MAGDALENA BIJ HET LAATSTE AVONDMAAL ¹⁴

¹⁴ In sommige commentaren op de afbeelding van de gebeurtenis wordt de langharige Johannes, rechts van Jezus gezeten, verward met Maria Magdalena.

Agrapha¹⁵ 9; Apostolic Church Order : "... John said: Ye have forgotten, brethren, when the teacher asked for the bread and the cup, and blessed them, saying: this is my body and my blood, that he permitted not these women to be (stand) with us. Martha said: it was because of Mary, because he saw her smiling. Mary said: I laughed not yet for he said unto us before that: that which is weak shall be saved by means of that which is strong."

IX KRUISIGING ¹⁶

a. Maria Magdalena aanwezig bij de kruisdraging.

b. Maria Magdalena bij het kruis¹⁷

Matthaeus XXVII, 55: "Erant autem ibi mulieres multae a longe, quae secutae erant Iesum a Galilaea ministrantes ei; inter quas erat Maria Magdalena"

‘Vele vrouwen, die Jezus vanuit Galilea gevolgd waren om voor hem te zorgen, stonden van een afstand toe te kijken. Onder hen bevonden zich Maria uit Magdala ...’

Marcus XV, 40: "Erant autem et mulieres de longe aspicientes, inter quas erat Maria Magdalena...."

‘Van een afstand keken ook enkele vrouwen toe, onder wie Maria uit Magdala.’

Johannes XIX, 25: "Stabant autem iuxta crucem mater eius, et soror matris eius Maria Cleophae et Maria Magdalena."

‘Bij het kruis van Jezus stonden zijn moeder met haar zuster, Maria, de vrouw van Klopas, en Maria uit Magdala.’

LEGENDA AUREA, caput XCII, 32: "...quae juxta crucem in domini passione fuit....".

‘... die bij het lijden van de Heer naast het kruis stond, ...’

¹⁵ Agrapha is de benaming voor uitspraken van Christus die niet in de evangeliën voorkomen. Ze zijn in verschillende edities uitgegeven.

¹⁶ De Maria Magdalenafiguur bij alle Kruisigingsscenes herinnert aan de vrouw, die Christus' voeten heeft gezalfd. Als attribuut heeft zij steeds een zalfpot bij zich. Opvallend is de grote aandacht, die zij toont voor Christus' voeten. Ook dat herinnert aan de zalvings-scene.

¹⁷ Wind beschrijft in het *Warburg Journal* van '37-'38 de Maria Magdalenafiguur, die afgeleid is van de klassieke maenade. Daarnaast bestaat er een lange traditie van Maria Magdalenafiguren, die van de rouwende figuren o.a. op antieke sarcophagen kunnen zijn afgeleid. Zie hierover ook hoofdstuk IV. Voor de Kruisigingsvoorstellingen bij de Vlaamse primitieven kan men terecht bij Jähning, *Kreuzabnahme*.

Maria Magdalena aan de voet van het kruis. Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533). Metropolitan Museum, New York.

c. Kruisafname¹⁸

Maria Magdalena bij de kruisafname, Rogier van der Weyden (1399/1400-1464). Museo del Prado, Madrid.

d. Bewening

De bewening van Christus na de kruisafname, met rechts Maria Magdalena bij de voeten van Christus. Maarten van Heemskerck (1498-1574). Museum Het Prinsenhof, Delft.

¹⁸ Voor een bespreking van het scala aan Kruisafname-uitbeeldingen bij Rubens leze men het uitstekende artikel van Bialostocki in *Art Bulletin* 1964. En tevens Rampendahl, *Kreuzabnahme*.

e. Graflegging

f. Maria Magdalena bij het lege kruis

g. Maria Magdalena knipt haar haren af¹⁹

X OPSTANDING²⁰

a. Maria Magdalena bij het graf

Matthaeus XXVIII, 1: “Vespere autem sabbati, quae lucescit in prima sabbati, venit, Maria Magdalena et altera Maria videre sepulchrum. Et ecce terraemotus factus est magnus; angelus enim Domini descendit de caelo, et accedens revolvit lapidem, et sedebat super eum.”

‘Na de sabbat, toen de ochtend van de eerste dag uit de week gloorde, kwam Maria uit Magdala met de andere Maria naar het graf kijken. Plotseling begon de aarde hevig te beven, want een engel van de Heer daalde af uit de hemel, liep naar het graf, rolde de steen weg en ging erop zitten.’

Marcus XVI, 1: “Et cum transisset sabbatum, Maria Magdalene et Maria Iacobi et Salome emerunt aromata, ut venientes ungerent Iesum. Et valde mane una sabbatorum, veniunt ad monumentum, orto iam sole. Et dicebant ad invicem: Quis revolvit nobis lapidem ab ostio monumenti? Et respicientes viderunt revolutum lapidem. Erat quippe magnus valde. Et introeuntes in monumentum, viderunt iuvenem sedentem in dextris, coopertum stola candida, et obstupuerunt.”

‘Toen de sabbat voorbij was, kochten Maria uit Magdala en Maria de moeder van Jakobus, en Salome geurige olie om hem te balsemen. Op de eerste dag van de week gingen ze heel vroeg in de ochtend, vlak na zonsopgang, naar het graf. Ze zeiden tegen elkaar: ‘Wie zal voor ons de steen voor de ingang van het graf weggrollen? Maar toen ze opkeken, zagen ze dat de steen al was weggerold; het was een heel grote steen. Toen ze het graf binnengingen, zagen ze rechts een in het wit geklede man zitten. Ze schrokken vreselijk.’

Lucas XXIV, 1: “Una autem sabbati, valde diluculo, venerunt ad monumentum, portantes quae paraverant aromata; et invenerunt lapidem revolutum a monumento. Et ingressae non invenerunt corpus Domini Iesu. Et factum est, dum mente consternatae essent de isto, ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti.”

‘Maar op de eerste dag van de week gingen ze bij het ochtendgloren naar het graf met de geurige olie die ze bereid hadden. Bij het graf aangekomen, zagen ze echter dat de steen voor het graf was weggrolld, en toen ze naar binnen gingen, vonden ze het lichaam van de Heer Jezus niet. Hierdoor raakten ze helemaal van streek. Plotseling stonden er twee mannen in stralende gewaden bij hen.’

10: “Erat autem Maria Magdalene, et Ioanna, et Maria Iacobi, et ceterae quae cum eis erant.....”

¹⁹ In tegenstelling tot scene IIIf waarin het afknippen van het haar een uitdrukking van berouw is, moet men hier het gebaar als een uiting van rouw beschouwen.

²⁰ De scenes in verband met de Opstanding waren een geliefd onderwerp voor Paaspelen. Zie hierover Pesch, *Die liturgische Gewandung*.

‘De vrouwen die het graf bezochten waren Maria uit Madgdala, Johanna, Maria de moeder van Jakobus en nog enkele andere vrouwen die hen vergezelden.’

Johannes XX, 1: “Una autem sabbati Maria Magdalene venit mane, cum adhuc tenebrae essent, ad monumentum; et vidit lapidem sublatum a monumento.”

‘Vroeg op de eerste dag van de week, toen het nog donker was, kwam Maria uit Magdala bij het graf. Ze zag dat de steen van de opening van het graf was weggehaald.’

b. Maria Magdalena boodschapt de verschijning van Christus

Matthaeus XXVIII, 8-10: “Et exierunt cito de monumento cum timore et gaudio magno currentes nuntiare discipulis eius. Et ecce Iesus occurrit illis, dicens: Avete. Illae autem accesserunt, et tenuerunt pedes eius, et adoraverunt eum. Tunc ait illis Iesus: Nolite timere; ite, nuntiate fratribus meis ut eant in Galilaeam: ibi me viderunt.”

‘Ontzet en opgetogen verlieten ze haastig het graf om het aan zijn leerlingen te gaan vertellen. Op dat moment kwam Jezus hun tegemoet en groette hen. Ze liepen op hem toe, grepen zijn voeten vast en bewezen hem eer. Daarop zei Jezus: ‘Wees niet bang. Ga mijn broeders vertellen dat ze naar Galilea moeten gaan, daar zullen ze mij zien.’

Marcus XVI, 10-11: “Illa vadens nuntiavit his qui cum eo fuerant, lugentibus et flentibus. Et illi audientes quia viveret et visus esset ab ea, non crediderunt.”

‘Ze ging het nieuws vertellen aan de mensen die hem hadden vergezeld en die nu om hem treurden en rouwden. Toen ze hoorden dat hij leefde en dat ze hem had gezien, geloofden ze het niet.’

Lucas XXIV, 9-11: “Et regressae a monumento, nuntiaverunt haec omnia illis undecim et ceteris omnibus. Erat autem Maria Magdalene, et Ioanna, et Maria Iacobi, et ceterae quae cum eis erant, quae dicebant ad apostolos haec. Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, et non crediderunt illis.”

‘Ze keerden terug van het graf en gingen aan de elf en aan de anderen vertellen wat er gebeurd was. De vrouwen die het graf bezochten, waren Maria uit Magdala, Johanna, Maria, de moeder van Jakobus en nog enkele andere vrouwen die hen vergezelden. Ze vertelden de apostelen wat er was gebeurd, maar die vonden het maar kletspraat en geloofden hen niet.’

Johannes XX, 18: “Venit Maria Magdalena annuntians discipulis: Quia vidi Dominum, et haec dixit mihi.”

‘Maria uit Magdala ging naar de leerlingen en zei tegen hen: ‘Ik heb de Heer gezien’. En ze vertelde alles wat hij tegen haar gezegd had.’

c. Maria Magdalena ontmoet Petrus en Johannes

XI Noli me tangere

Noli me tangere; Maria Magdalena ontmoet Christus na zijn verrijzenis. Fra Angelico (ca. 1395-1455). San Marco-klooster, Florence.

Marcus XVI, 9: “Surgens autem mane prima sabbati, apparuit primo Mariae Magdalенаe, de qua eiecerat septem daemonia.”

‘Toen hij vroeg op de eerste dag van de week uit de dood was opgestaan, verscheen hij eerst aan Maria uit Magdala, bij wie hij zeven demonen had uitgedreven.’

Johannes XX, 11-17: “Maria autem stabat ad monumentum foris plorans. Dum ergo fleret, inclinavit se et prospexit in monumentum. Et vidit duos angelos in albis sedentes, unum ad caput et unum ad pedes, ubi positum fuerat corpus Iesu. Dicunt ei illi: Mulier, quod ploras? Dicit eis: Quia tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Haec cum dixisset, conversa est retrorsum, et vidit Iesum stantem; et non sciebat quia Iesum est. Dicit ei Iesus: Mulier, quid ploras? quem quaeris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei: Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, et ego tollam. Dicit ei Iesus: Maria. Conversa illa dicit ei: Rabboni (quod dicitur Magister). Ei dicit Iesus: Noli me tangere; nondum enim ascendi ad Patrem meum.”

‘Maria stond nog bij het graf en huilde. Huilend boog ze zich naar het graf, en daar zag ze twee engelen in witte kleren zitten, en bij het hoofdeind en een bij het voeteneind van de plek waar het lichaam van Jezus had glegen. ‘Waarom huil je’, vroegen ze haar. Ze zei: ‘Ze hebben mijn Heer weggehaald en ik weet niet waar ze hem naar toetoe gebracht hebben. Na deze woorden

keek ze om en zag ze Jezus staan, maar ze wist niet dat het Jezus was. ‘Waarom huil je’, vroeg Jezus. ‘Wie zoek je’. Maria dacht dat het de tuinman was en zei: ‘Als u hem hebt weggehaald, vertel me dan waar u hem hebt neergelegd, dan kan ik hem meenemen.’ Jezus zei tegen haar: ‘Maria!’. Ze draaide zich om en zei: ‘*Rabboeni!*’ (Dat betekent ‘meester’). ‘Houd me niet vast’, zei Jezus. ‘Ik ben nog niet opgestegen naar de vader.’

XII MARIA MAGDALENA EN DE MOEDER VAN CHRISTUS

- a. Maria Magdalena bij de dood van Maria
- b. Maria Magdalena aanwezig bij de hemelvaart van Maria
- c. Maria Magdalena aanwezig bij de kroning van Maria

XIII PROVENÇAALSE LEGENDE²¹

LEGENDA AUREA, caput XCII, 33-39: “Post adscensionem igitur domini, scilicet anno XIV, a passione cum Judaei Stephanum jamdiu occidissent et caeteros discipulos a Judaeae finibus ejecissent, diversarum gentium discipuli subeunt regiones, verbum domini ibidem seminantes. Erat autem tunc temporis cum apostolis beatus Maximinus unus de LXXII domini discipulis, cui a beato Petro Maria Magdalena fuerat commendata. In hac igitur dispersione beatus Maximinus, Maria Magdalena, Lazarus frater eius, Martha soror ipsius et Martilla pedissaque Marthae nec non et beatus Cedonius, qui caecus a nativitate exstiterat, sed a domino fuerat liberatus, omnes hi insimul et plures alii christiani navi ab infidelibus impositi et pelago sine aliquo gubernatore expositi, ut omnes scilicet simul submergerentur, divino tandem nutu Massiliam advenerunt. Ubi cum nullos, qui eos hospitio recipere vellent, invenissent, sub quadam porticu, quae fano gentis illius terrae praeerat, morabantur. Cum autem Maria Magdalena videret populum ad fanum confluere, ut ydolis immolaret, assurgens vultu placido facie serena, lingua discreta eos ab ydolorum cultura revocabat et Christum constantissime praedicabat, et admirati sunt universi prae specie, prae facundia, prae dulcedine eloquentiae ejus. Nec mirum, si os, quod tam pia et tam pulchra pedibus salvatoris infixerat oscula, caeteris amplius verbi Dei spiraret odorem.”

‘Na de hemelvaart van de Heer, in het veertiende jaar van zijn lijden, lang nadat de joden Stefanus hadden gedood en de andere leerlingen uit het gebied van Judea hadden verjaard, trokken de leerlingen naar verschillende gebieden waar heidenen woonden om daar het woord van de Heer te zaaien. Bij de apostelen was toen de heilige Maximinus, een van de tweeënzeventig leerlingen van de Heer, aan wiens zorg de heilige Petrus Maria Magdalena had toevertrouwd. Tijdens deze verstrooiing waren de heilige Maximinus, Maria Magdalena, haar broer Lazarus, haar zuster Martha, Martha’s dienstmeisje Marcilla, alsmede de heilige Cedonius, die vanaf zijn geboorte blind was geweest maar door de Heer was genezen, door de gelovigen op een schip gezet en zonder stuur aan de zee prijsgegeven, al deze mensen tezamen en nog verscheidene andere christenen, om ze allen te laten verdrinken. Maar door goddelijke beschikking kwamen zijn ten slotte in Marseille. Omdat ze daar iemand vonden die hun gastvrij onderdak wilde verlenen, hielden ze zich op in de zuilengang van het heiligdom van de inheemse bevolking. Toen nu de heilige Maria Magdalena het volk naar die tempel zag samenstromen om aan de afgoden te offeren, stond zij op en met een vriendelijk gezicht een kalme blik en welgekozen bewoordingen riep zij hen weg van de verering van de afgoden en

²¹ Zie voor een bespreking van het ontstaan van de Provençaalse legende hoofdstuk II.

verkondigde Christus met grote vastberadenheid. Allen waren vol bewondering voor haar schoonheid, haar welsprekendheid en de zoetheid van haar woorden. Het was dan ook geen dat de mond die zo liedvolle, zo innige kussen had gedrukt op de voeten van de Verlosser, meer dan andere de geur van Gods woord ademde.'

Twee bladzijden van het Missaal van het Maria Magdalenagilde in Brugge
Brugge, 1475-1476
Door Willem Vrelant (overleden 1481) en assistenten
Huis Bergh, 's-Heerenberg

Afgebeeld zijn scènes uit Maria Magdalena's verblijf in de Provence zoals beschreven in de *Legenda Aurea*.
201v: Maria Magdalena staande in een gotisch bouwwerk.
Links boven: Maria Magdalena in een boot met de heiligen Maximinus, Martha, Lazarus, Marcella (de bediende van Martha) en Cedonius in een boot zonder roer. Als door een wonder landen ze in Marseille.
Links midden: Maria Magdalena predikt in aanwezigheid van de gouverneur van de Provence, zijn vrouw en anderen
Links onder: Maria Magdalena verschijnt aan de gouverneur en zijn vrouw in een droom
Rechts onder: Maria Magdalena zegent de gouverneur en zijn vrouw die per schip naar Rome vertrekken
202r: In kapitaal N: Maria Magdalena als boeteling
Links onder: De dode vrouw van de gouverneur en haar kind worden achtergelaten op een eiland
Rechts onder: Petrus verwelkomt de gouverneur in Rome
Rechts midden: De gouverneur bidt tot Maria Magdalena en vindt zijn vrouw en kind levend terug op het eiland
Rechts boven: Maria Magdalena verwelkomt de gouverneur en zijn vrouw in de haven van Marseille

- a. Maria Magdalena door Petrus geïnstrueerd
- b. Magdalena, Martha, Lazarus, Marcella, Maximinus [en Cedonius of Parmenas] in een boot op weg naar Marseille
- c. Aankomst in Provence
- d. Maria Magdalena met haar metgezellen in de tempel. Maria Magdalena richt zich tot een groep mannen
- e. Maria Magdalena richt zich tot een groep mannen.
- f. Maria Magdalena predikend in Marseille

XIV LEGENDE VAN DE PRINS VAN MARSEILLE²²

LEGENDA AUREA, caput XCII, 40-127: “Post haec autem advenit princeps provinciae illius cum uxore sua, ut pro habenda prole ydolis immolaret. Cui Magdalena Christum praedicans sacrificia dissuaset. Interea evolutis aliquot dierum curriculis apparuit in visu Magdalena illi matronae dicens: quare, cum tot divitiis abundetis, sanctos Dei fame et frigore mori permittitis? ... Sequenti igitur nocte eidem similia dicens apparuit, sed adhuc viro suo hoc indicare neglexit. Tertio vero sub intempestatae noctis silentio apparuit ... et ait: dormisne tyranne, membrum patris tuae Satanae, cum vipera conjugue tua, quae tibi indicare noluit verba mea? ... Cumque matrona evigilans, suspiraret et tremere, viro suo eadem de causa suspiranti ait: domine mi, vidistine somnium, quod vidi? Vidi, inquit, et admirari et pavere non desino; quod inde faciemus? Cui mulier: utilius est, ei obtemperare, quam iram Dei sui, quem praedicat, incurrere. Qua propter ipsos hospitio receperunt et iis necessaria ministraverunt. ... Tunc beata Maria pro ipsos dominum exoravit, ut sibi filium concedere dignaretur. Cujus preces dominus exaudivit et matrona illa concepit. Tunc vir ejus coepit velle proficisci ad Petrum ut probaret, si, ut Magdalena de Christo praedicaverat, sic veritas se haberet. Cui uxor dixit: quid est, domine, putasne sine me proficisci? ... Cui vir ait: non sic fiet, domina, etenim cum sis gravida et in mari sint infinita pericula ... Econtra illa instabat, femineum nec mutans femina morem, et cum lacrymis pedibus ejus obvoluta, quod petebat, tamen obtinuit. ... Pro dolor! et natus est infans vivus et matricida effectus, mori eum convenit, cum non sit, qui vitae tribuat alimentum. Quod faciet Peregrinus, et cum uxorem mortuam videat et puerum vagientem querulis vocibus matris mammam appetentem? Lamentabatur plurimum et dicebat: heu miser, quid facies? Filium habere desiderasti, et matrem cum filio perdidisti ... Et ecce non procul a mari quidam collis apparuit, quo viso utilius esse credidit corpus et puerulum illuc deferri ... in secretiori parte collis chlamyde supposita corpus collocavit et puerulum mammis ejus apponens cum lacrymis ait: o Maria Magdalena, ad perditionis meae cumulum Massiliae portibus applicuisti: cur infelix admonitione tua hoc iter arripui? petistine Deum, ut mulier mea hoc de causa conciperet et periret?... Cumque ad Petrum venisset, Petrus ei obviavit, qui viso crucis in humero suo, qui esset et unde veniret, sciscitatus est ... Petrus autem ipsum in Hierosolymam duxit et omnia loca, in quibus Christus praedicavit et

²² De bron van de legende van de Prins (ook wel ‘vorst’ of ‘gouverneur’ genoemd) van Marseille wordt besproken in hoofdstuk II. Door het feit dat de hertogen van Provence tevens Koning van Napels waren, vond de legende ook veel verbreiding in Italië.

miracula fecit ...eidem ostendit ...biennii spatio jam elapso navem adscendit repatriare curans. Cum igitur navigarent domino disponente juxta collem, in quo corpus uxoris cum puero positum fuerat, pervenerunt, qui prece et pretio eos ibi ad applicandum induxit. Puerulus autem ibidem a Maria Magdalena in- columis conservatus frequenter ad littus maris procebat. ... Quem videns parvulus ... expavit et ad solita matris recurrens ubera occulte sub chlamyde latitabat. Peregrinus vero accipiens puerum ait: o beata Maria Magdalena, quam felix essem quam mihi cuncta prospera advenissent, si mulier respiraret et mecum repatriare valeret ... Ad haec verba mulier respiravit et quasi a somni evigilans ait: magni meriti es, beata Maria Magdalena, et gloriosa ... Quo audito Peregrinus admirans ait: vivisne uxor mea dilecta? Cui illa: viva equidem et nunc primo de peregrinatione, de qua et tu venisti, venio, et sicut beatus Petrus te Hierosolymam duxit ... sic et ego una cum beata Maria Magdalena duce et comite vobiscum fui et conspecta memoriae commendavi. ... Tunc Peregrinus recepta conjuge et puero navim laetus conscendit et paulo post Massiliae portibus applicuerunt et ingressi invenerunt beatam Mariam Magdalenam cum suis discipulis praedicantem, et ejus pedibus cum lacrymis provoluti omnia, quae illis acciderant, narraverunt et a beato Maximino sacrum baptismum susceperunt.”

‘Later kwam daar ook de vorst van het land met zijn echtgenote. Hij wilde aan de afgoden offeren om nageslacht te krijgen. Maar Magdalena verkondigde hem Christus en raadde hem af te offeren. Na verloop van enkele dagen verscheen Magdalena in een droomgezicht aan deze vrouw en zei: ‘Waarom laat u met al uw rijkdom Gods heiligen sterven van honger en kou?’ ... De volgende nacht verscheen Magdalena haar weer en sprak dezelfde woorden. Maar nog steeds besprak de vrouw het niet met haar man. Toen verscheen ze voor de derde keer in het holst van de nacht aan beide echtelieden, En zei: ‘Slaap je tiran, lidmaat van je vader Satan, met je adder van een vrouw, die jou niet wilde vertellen wat ik had gezegd? De vrouw ontwaakte en zei zuchtend en bevend tegen haar man, die om dezelfde reden zuchtte: ‘Mijn heer, hebt u dezelfde droom gehad als ik? ‘Ja, zei hij, ‘en ik ben nog steeds verbijsterd en ontzet. Wat moeten we nu doen?’ Zijn vrouw zei: ‘Het is beter haar te gehoorzamen dan de toorn van haar God, die zij verkondigt, over ons af te roepen.’ Daarom namen zij de heiligen gastvrij op en voorzagen hen van het noodzakelijke. ... Daarop smeekte de heilige Maria Magdalena voor hen bij de Heer dat Hij hun een zoon zou schenken. De Heer verhoorde haar gebed en de vrouw werd zwanger. Toen vatte haar man het plan op om naar Petrus te reizen, om na te gaan of dat wat Maria over Christus had gepredikt waarheid was. Maar de vrouw zei tegen hem: ‘Wat nu, heer? Denkt u zonder mij te vertrekken? ... De man antwoordde: ‘Dat zal niet gaan, vrouwe. U bent zwanger en de zee is vol gevaren.’ ... Maar zij hield voet bij stuk, vrouw die haar aard als vrouw niet verloochent. In tranen wierp zij zich voor zijn voeten, en kreeg tenslotte gedaan wat ze wilde. ... Ach, wat een smart! Een kind wordt geboren, het leeft en is tegelijk de moordenaar van zijn moeder. Hij kan net zo goed doorgaan want er is niemand ei hem het levensnoodzakelijke voedsel te geven. Wat moest de pelgrim doen die zijn vrouw daar dood zag liggen, terwijl de baby schreiend en met klagelijk gehuil de moederborst zocht? Hij jammerde luid en zei: ‘Ach, ach, ongelukkige, wat moet je beginnen? Je wilde een zoon hebben en nu heb je met je zoon de moeder verloren. ... En zie, daar doemde niet ver van het schip een heuvel op. . Toen hij die zag, leek het hem beter het lichaam en het kindje daar aan land te zetten ... Daarom legde hij het lichaam op een afgelegen plek op de heuvel, op zijn mantel. Het jongetje legde hij bij haar aan de borst, terwijl hij met ogen vol tranen zei: “O, Maria Magdalena, waarom bent u tot mijn ongeluk en overmaat van ellende naar Marseille gekomen? Waarom heb ik, rampzalige, op uw aanraden deze reis ondernomen? Wilde u mijn vrouw dood hebben en hebt u daarom de Heer daarom gebeden dat zij zwanger zou worden? ... Bij zijn aankomst kwam Petrus hem tegemoet. En toen hij op zijn schouder het kruisteken zag, vroeg hij hem wie

hij was en waar hij vandaan kwam. ... Petrus bracht hem naar Jeruzalem en toonde hem alle plaatsen waar Christus had gepredikt en wonderen verricht, ... Nadat hij door Petrus nauwkeurig in het geloof was onderricht en er twee jaren voorbij waren gegaan, ging hij aan boord van ene schip om naar zijn eigen land terug te keren. Tijdens de zeereis kwamen ze door de een beschikking van de Heer bij de heuvel waar hij het lichaam van zijn vrouw en het jongetje had neergelegd. Met geld en goede woorden haalde hij de bemanning over daar aan te meren. Het jongetje dat daar door de heilige Maria Magdalens gezond en wel was bewaard, kwam dikwijls naar het strand ... Maar toen het jongetje hem zag schrok het ... Het rende terug naar de veilige moederborst en kroop zo diep mogelijk onder haar mantel. De pelgrim kwam dichterbij en hij vond een beeldschoon jongetje, drinkend aan de borst van zijn moeder. Hij pakte het kind op en zei: 'O heilige Maria hoe gelukkig zou ik zijn, hoe zou alles voor mij ten goede gekeerd zijn, als mijn vrouw weer zou ademen en met mij naar ons land zou kunnen terugkeren! ... Bij deze woorden begon de vrouw te ademen en zei, alsof ze uit haar slaap ontwaakte: "rijk aan verdienste bent u, en vol van glorie ... Toen hij dat hoorde zei de pelgrim vol verbazing: 'Leeft u, mijn lieve vrouw? En zij antwoordde: Ja, ik leef en ik om juist terug van de pelgrimstocht waar u ook van terugkomt. Zoal de heilige Petrus u naar Jeruzalem voerde ... zo was ook ik, samen met de heilige Maria Magdalena als mijn gids en reisgezel bij u en heb ik alle plaatsen gezien en in mijn geheugen opgenomen.' ... Zo had de pelgrim zijn vrouw en kind terug en vol vreugde scheepte hij zich weer in. Niet lang daarna legden ze aan in het gebeid van Marseille. Ze gingen van boord en vonden de heilige Maria Magdalena terwijl zij samen met haar discipelen het geloof verkondigde. Onder tranen vielen ze aan haar voeten. Ze vertelde alles wat hun was overkomen en ontvingen het doopsel van de heilige Maximinus.'

a. Maria Magdalena verschijnt aan de prinses.

b. Pelgrimage van de prins.

c. De prins en de prinses worden gedoopt.

XV MARIA MAGDALENA IN DE WILDERNIS VAN SAINTE BAUME²³

LEGENDA AUREA, caput XCII, 130-133: "Inter ea beata Maria Magdalena supernae contemplationis avida asperum eremum petiit et in loco angelicis manibus praeparato per XXX annos incognita mansit. In quo quidem loco nec aquarum fluentia nec arborum nec herbarum erant solatia, ut ex hoc manifestaretur, quod redemptor noster ipsam non terrenis refectionibus, sed tantum coelestibus epulis disposuerat satiare. Qualibet autem die septem horis canonicis ab angelis in aethera elevabatur et coelestium agminum gloriosos concentus etiam corporalibus auribus audiebat, unde diebus singulis his suavissimis dapibus satiata et inde per eosdem angelos ad locum proprium revocata corporalibus alimentis nullatenus indigebat."

'In dezelfde tijd zocht de heilige Maria Magdalena, vol verlangen naar het schouwen van het hemelse, de onherbergzame wildernis. Op een plaats die engelenhanden hadden bereid, leefde zij

²³ Maria Magdalena als boetelinge wordt vooral door de contrareformatie de kernscene van de Maria Magdalencyclus. Zie hierover hoofdstuk IV. Vele boetende Maria Magdalena-voorstellingen geeft Pigler. Over het verband van de boetende Maria Magdalena-voorstellingen met Vanitasvoorstellingen geeft Pariset, *Georges de la Tour* nuttige gegevens. Faillon geeft veel nuttige, maar meestal niet geheel betrouwbare gegevens over plaats en ligging van de grot van Sainte Baume. Voor de verwerking van dit thema in de literatuur zie o.a. White, *Tudor Books*.

dertig jaar zonder dat iemand het wist. Er waren daar geen waterbeken, noch het soelaas van bomen en kruiden. Zo moest duidelijk worden dat onze Verlosser had beschikt haar niet met aardse verkwikkingen, maar alleen met hemelde spijsen te verzadigen. Ieder dag, op de zeven canonieke uren, werd zij door engelen in de lucht geheven en hoorde ze, ook met haar lijfelijke oren, de glorievolle lofzangen van de hemelse heerscharen. Omdat zij dus elke dag met deze heerlijke gerechten werd verzadigd en daarna door dezelfde engelen naar haar eigen plaats werd teruggebracht, had zij in het geheel geen behoefte aan stoffelijk voedsel.'

LEGENDA AUREA, caput XCII, 134-150: "Sacerdos autem quidam solitariam vitam agere desiderans ad duodecim stadia loco eidem vicinam sibi cellam locavit. Die igitur quadam dominus praedicti sacerdotis oculos aperuit et corporeis oculis evidenter adspexit, qualiter angeli ad praedictum locum, in quo beata Maria morabatur, discedebant et eam in aethera sublevabant et post horae spatium ad eundem locum cum divinis laudibus revocabant. Volens autem sacerdos tam admirabilis visionis veritatem agnoscere creatori suo precibus se commendans ad praedictum locum audaci devotione properabat, cumque ad unius jactum lapidis appropinquaret, coeperunt ejus crura resolvi et timore valido ipsius praecordia medullitus anhelare, cumque retro rediret, ambulandi usum crura cum pedibus simul praebebant, sed si verse tramite ad praedictum locum accedere conaretur, totiens eum languor corporis et hebetudo mentis modis omnibus prohibebant ... Invocato igitur salvatoris nomine exclamavit: adjuro te per dominum, ut, si homo es vel aliqua rationalis creatura, quae in illa spelunca habitas, mihi respondeas et tui edisseras veritatem. Cumque hoc tertio repetiisset, beata Maria Magdalena ei respondit: accede propius et omnium, quae desiderat anima tua, scire poteris veritatem ... meministi ex evangelio de Maria illa famosa peccatrice, quae pedes salvatoris lacrymis lavit, capillis tergit et suorum delictorum veniam promeruit? ... Ego, inquit sum illa, quae per triginta annorum spatium omnibus hominibus ignota permansi et sicut tibi heri cernere permissum est, sic singulis diebus angelicis manibus in aethera sublevata coelestium agminum dulcissimam jubilationem septenis vicibus per singulos dies corporeis auribus audire promerui. Quia igitur mihi a domino relevatum est, quod hoc, migratura sum saeculo, beatum Maximinum adeas et ei hoc studeas intimare, proximo die resurrectionis dominicae tempore, quo ad matutinum surgere consuevit, oratorium solus ingrediatur et me illic per angelorum ministerium inveniet consistentem. Sacerdos autem vocem ejus velut vocem angeli audiebat, neminem autem videbat."

'Een priester, die ernaar verlangde een leven in eenzaamheid te leiden, bouwde zich een cel dicht bij die plaats, op een afstand van twaalf stadiën. Op zekere dag opende her Heer de ogen van deze priester en zag hij met zijn lijfelijke ogen onmiskenbaar hoe engelen afdaalden naar de plaats waar de heilige Maria Magdalena verbleef, haar in de lucht hieven en haar een uur later onder het zingen van lofzangen voor God weer naar dezelfde plaats terugbrachten. De priester wilde de waarheid weten van dat wonderbaarlijke visioen. Hij beval zich in zijn gebeden bij zijn Schepper aan en haastte zich met vrome stoutmoedigheid naar die plaats. Toen hij tot op een steenworp afstand was genaderd, werden zijn benen slap en begon hij van angst naar adem te happen. Hij deed een stap terug en zijn benen en voeten kregen dadelijk weer kracht om te lopen. Maar als hij zich omdraaide en die plaats probeerde te naderen, voelde hij zich uitgeput en suf en kon onmogelijk verder. ... Onder het aanroepen van de naam van de Verlosser zei hij met luide stem: 'Ik bezweer u bij de Heer, als u ene mens bent of een ander met rede begaafd wezen, u die in die grot daar woont, antwoord mij en vertel me de waarheid over u.' Toen hij dit drie keer had herhaald, gaf de heilige Maria Magdalena hem antwoord: 'Kom dichterbij en u zult de waarheid horen over alles wat uw ziel verlangt.' ... 'Herinnert u zich uit het evangelie Maria, die beruchte zondares, die de voeten van de Verlosser met haar tranen besproeide en met

haar haren afdroogde en zo de vergeving verdiende van haar zonden?’ ... ‘Die vrouw ben ik’, zei ze, ‘dertig jaar heb ik hier gewoond zonder dat iemand het wist. En zoals u het gisteren hebt mogen zien, zo werd ik elke dag op engelenhanden in de lucht geheven en mocht ik de zoetste jubelzang van de hemelse heerscharen elke dag zeven keer met mijn aardse oren horen. De Heer heeft mij geopenbaard dat ik uit deze wereld zal heengaan. Ga daarom naar de heilige Maximinus en breng hem deze boodschap over: ‘Op de eerstvolgende dag van de Verrijzenis van de Heer, op de tijd dat hij gewoonlijk opstaat voor de metten, moet hij alleen zijn bidkapel binnengaan. Daar zal hij mij aantreffen, dankzij de hulp van de engelen. De priester hoorde haar stem alsof he de stem van een engel was, maar hij zag niemand.’

a. Maria Magdalena als boetelinge.

De boetvaardige Maria Magdalena in de wildernis van Sainte Baume. Mateo Cerezo (1661-1666). Rijksmuseum, Amsterdam, bruikleen van Mauritshuis, Den Haag

b. Maria Magdalena predikend in de wildernis²⁴

²⁴ Zie voor teksten over dit onderwerp White, *Tudor Books*, blz. 45 en 46.

c. De extase van Maria Magdalena²⁵

De extase van Maria Magdalena. Peter Paul Rubens (1577-1640), Musée des Beaux Arts, Lille.

d. Maria Magdalena door een monnik bezocht²⁶

e. Maria Magdalena ontvangt een mantel

i. van de monnik

ii. van een engel

f. Maria ontvangt de Heilige Communie²⁷

i- van engelen

ii- van de monnik

iii- van Maximinus

²⁵ Vaak vindt men voorstellingen van de extase van Maria benoemd als de dood van Maria Magdalena. Maria Magdalena ondersteund of ten hemel gedragen door engelen verbeeldt altijd haar extase. Zie ook Pigler I, 457.

²⁶ Scenes d, e, f, worden vaak verward met scenes uit het leven van Maria Egyptiaca. Het onderscheid tussen de monnik in de Maria Magdalena-legende (zonder aureool) en St. Zosimus in de legende van Maria Egyptiaca (met aureool) wordt niet altijd door de schilders gerespecteerd.

²⁷ Behoort tot de zeldzame voostellingen van de eucharistie in de Middeleeuwen.

XVI Dood van Maria Magdalena²⁸

LEGENDA AUREA, caput XCII, 151-160: “Concitus igitur beatum Maximinum adiit et omnia per ordinem narravit, sanctus autem Maximinus nimio repletus gaudio salvatori gratias immensas retulit et illa die ac hora, ut sibi iussum fuerat, oratorium solus ingressus videt beatam Mariam Magdalenam, in choro adhuc stantem eorum, qui eam adduxerant, angelorum. Erat autem spatio duorum cubitorum elevata a terra, stans in medio angelorum et extensis manibus Deum exorans. Cum autem beatus Maximinus ad eam accedere trepidaret, conversa dixit ad eum: accede huc propius nec fugias filiam tuam, pater. Appropinquante autem eo, sicut in ipsius beati Maximini legitur libris, ita vultus dominae ex continua et diuturna visione angelorum radiabat, ut facilius solis radois quam faciem suam intueri quis posset. Convocato igitur universo clero et sacerdote praedicto corpus et sanguinem domini ab episcopo beata Maria Magdalena cum multa lacrymarum inundatione suscepit, deinde toto corpore ante altaris prostrato crepidinem sanctissima illa anima migravit ad dominum. Post cujus exitum tantus odor suavitatis ibidem remansit, ut per septem dies fere ab ingredientibus oratorium sentiretur. Cujus sanctissimum corpus beatus Maximinus diversis conditum aromatibus honorifice sepelivit et post mortem suam juxta se sepeliri praecepit.”

‘Snel ging hij naar de heilige Maximinus en vertelde hem alles van begin tot eind. Sint Maximinus, vervuld van overgrote vreugde, bracht de Verlosser uitbundige dank. Op de afgesproken dag en op het afgesproken uur betrad hij, zoals hem was bevolen, de bidkapel alleen. Daar zag hij de heilige Maria Magdalena nog staan in het koor van de engelen die haar daarheen hadden gebracht. Zij was al twee keer boven de aarde verheven, te midden van de engelen, met uitgestrekte handen, biddend tot de Heer. De heilige Maximinus was bang om naar haar toe te gaan, maar zij draaide zich om en zei: ‘Kom dichterbij, vader, loop niet weg voor uw dochter. En toen hij dichterbij kwam, zo leest men in de boeken van de heilige Maximinus zelf, straalde het gelaat van de vrouw door de voortdurende en dagelijkse aanblik van de engelen zodanig, dat men gemakkelijker in de stralen van de zon zou kunnen kijken dan in het gelaat van de heilige. Nadat de hele geestelijkheid en de eerdergenoemde priester waren bijeengeroepen, ontving de heilige Maria Magdalena onder een vloed van tranen het lichaam van de Heer uit handen van de bisschop. Daarna legde zij zich met haar nietige lichaam languit neer aan de voet van het altaar en ging haar hoogheilige ziel over naar de Heer. Na haar heengaan bleef een zo sterke zoete geur achter, dat hij nog zeven dagen lang te ruiken was door hen die de bidkapel betraden. De heilige Maximinus liet haar hoogheilige lichaam, met velerlei kruiden gebalsemd, eervol begraven en gaf opdracht hem na zijn dood naast haar te begraven.’

a. De laatste Communie van Maria Magdalena²⁹

b. Maria Magdalena krijgt de aankondiging van haar dood.

c. De dood van Maria Magdalena

d. Maria Magdalena's ziel wordt ten hemel gedragen

e. De begrafenis van Maria Magdalena

²⁸ Zie voor praktische gegevens over crypt en tombe van Maria Magdalena Faillon, *Monuments inédits* I, blz. 430, 461, 463.

²⁹ Deze scene is te onderscheiden van XVc i/iii/iii.

XVII MARIA MAGDALENA VERSCHIJNT AAN DE STERVENDE MARTHA

LEGENDA AUREA, caput CI: 32-37: "Statimque beata Martha exitum suum vicinum praesentiens suos admonuit, ut luminaribus accensis circase usque ad obitum vigilarent, nocte vero media ante transitussui diem custodibus somno gravatis ventus vehemens irruit et luminaria cuncta exstinxit, illa vero malignorum spirituum turbam cernens orare coepit: mi pater ely, mi hospes care, congregat sunt ad devorandum me seductores mei, scripta tenentes mala, quae gessi. Ely me elongeris a me, sed in adjutorium meum intende. Et ecce sororem ad se venientem vidit, quae manu facem tenens cereos et lampades inde accendit."

‘En meteen voelde de heilige Martha dat haar eigen einde voorbij was. Daarom vroeg ze de mensen die bij haar waren lichten aan te steken en tot haar overlijden bij haar te waken. Maar midden in de nacht voor de dag van haar overlijden, toen de wakenden even in slaap waren gevallen, waaide er een hevige wind naar binnen en blies alle lichten uit. Martha ontwaarde een groep boze geesten en begon te bidden: ‘Mijn vader, Eli, mijn lieve gast, zij hebben zich verzameld om mij te verslinden, mijn verleiders, en zij hebben de lijst van de slechte dingen die ik heb gedaan. Eli, blijf niet verre van mij, maar kom mij haastig te hulp.’ En zie! Zij zag haar zuster naar zich toekomen. Zij had een fakkel in haar hand en stak daarmee de kaarse en lampen aan.’

XVIII MARIA MAGDALENA'S LICHAAM WORDT OVERGEBRACHT

XIX MARIA MAGDALENA'S RELIEKEN WORDEN OVERGEBRACHT

XX MARIA MAGDALENA BIJ HET LAATSTE OORDEEL

XXI DE WONDEREN VAN MARIA MAGDALENA³⁰

a. Maria Magdalena gooit de afgodsbeelden omver³¹

LEGENDA AUREA, caput XCII, 128: "Tunc in civitate Massiliae omnium ydolorum templa destruentes Christi ecclesias construxerunt ...".

‘Vervolgens braken ze in Marseille alle afgodentempels af, bouwden kerken van Christus.’

b. Maria Magdalena verlost een zondaar.

c. Maria Magdalena geeft een zonder absolutie gestorven krijgsman gelegenheid om alsnog te biechten.³²

³⁰ Beschrijvingen van de wonderen van Maria Magdalena vindt men ook in een Zuid-Engels legendarium genoemd bij Barth, *Mary Magdalen*, blz. 35. De *Legenda Aurea* beschrijft ook nog andere wonderen van Maria Magdalena, waarvan echter geen afbeelding bekend is.

³¹ De uit de *Legenda Aurea* aangehaalde tekst geeft niet de aangegeven gebeurtenis weer, maar kan daar wel de basis voor gevormd hebben.

³² Van deze gebeurtenis kan men ook een beschrijving vinden in Meyer, *Legendes Pieuses en Provençal*, blz. 94.

LEGENDA AUREA, caput XCII, 174-177: "Miles quidam, qui singulis annis ad corpus beatae Mariae Magdalенаe venire consueverat, in proelio occisus est: qui dum in feretro a parentibus ploraretur? Magdalенаe piis querelis opponebant, cur devotum suum mori sine confessione et poenitentia permisisset. Tunc subito, qui defunctus erat, stupentibus cunctis surrexit et sacerdotum ad se venire praecepit, cumque devote confessus fuisset et viaticum recepisset, protinus in pace quievit."

‘Een ridder, die elk jaar het graf van de heilige Maria Magdalena bezocht, werd gedood in de strijd. Hij lag opgebaard en werd beweend door zijn dierbaren. Met klachten die hun liefde hun ingaf, hielden ze Magdalena voor dat zij haar vereerder had laten sterven zonder biecht en boetedoening. Toen stond de gestorvene tot verbijstering van iedereen plotseling op en vroeg om een priester. En nadat hij godvruchtig had gebiecht en de teerspijze had ontvangen, stierf hij in vrede.’

d. Maria Magdalena bevrijdt een gevangene.³³

LEGENDA AUREA, caput XCII, 193-195: "Quidam dum ob pecuniae exactionem compedibus teneretur, Mariam Magdalenam in sui adiutorium invocabat et ecce quadam nocte mulier quaedam speciosa sibi apparuit, quae vincula frangens et ostium reserans sibi, ut fugeret, imperavit. Qui se absolutum videns protinus inde aufugit."

‘Een man die in voetboeien werd vastgehouden om hem zijn schulden te doen betalen, riep dikwijls Maria Magdalena aan om hem te hulp te komen. En zie, op ene nacht verscheen hem een schone vrouw die zijn boeien verbrak, de der ontgrendelde en hem beval te vluchten. Toen hij zag dat hij bevrijd was, ging hij er onmiddellijk vandoor.’

e. Maria Magdalena verschijnt aan een geestelijke.

LEGENDA AUREA, caput XCII, 196-205: "Clericus quidam de Flandria, Stephanus nomine, in tantam scelerum immanitatem ceciderat, quod omnia exercens flagitia ea, quae salutis erant, non solum non facere, sed nec audire volebat. In beatam Mariam Magdalenam devotionem magnam habens ejus vigiliis jejunabat et festum colebat. Dum igitur ejus tumultum visitasset, Maria Magdalena nec ex toto dormienti nec ex toto vigilantam tamquam mulier formosa lugubres gerens oculos et duorum angelorum dextra laevaue sustentata praesidio apparuit eique dixit: cur quaeso, Stephane, indigne meis meritis facta rependis, cur laborum meorum instantia nulla compunctione moveris? Ex quo enim devotionem in me habere coepisti, pro te dominum semper instanter exoravi: surge igitur et poeniteas, neque enim ego te deseram, donec Deo fueris reconciliatus. Ille igitur mox in se infundi tantam gratiam sensit, quod saeculo abrenuntians religionem introivit et perfectissimae vitae fuit. In cujus morte visa est Maria Magdalena juxta feretrum cum angelis adstissee et ejus animam quasi columbam candidam cum laudibus in coelum sustulisse."

‘Een clericus uit Vlaanderen, Stefanus genaamd, was tot gruwelijke misdaden vervallen. Hij haalde alle mogelijke schurkenstreken uit en wilde niet doen, maar zelfs niet horen wat hem tot heil strekte. Maar voor de heilige Maria Magdalena had hij ene grote verering; hij vastte op haar vigilie en hield haar feest in ere. Eens, toen hij haar graf had bezocht en in een toestand tussen waken en slapen verkeerde, verscheen Magdalena hem in de gedaante van een mooie

³³ Dit verhaal houdt vermoedelijk verband met de legende van St. Adjutor van Vernon, die door de hulp van Maria Magdalena uit de gevangenis bij de Saracenen ontsnapt. St. Adjutor werd in 1132 achter het Maria Magdalena-altaar begraven.

vrouw met treurige ogen, rechts en links ondersteund door twee engelen, en ze zei: ‘Zeg eens, Stefanus, waarom doe je alleen maar lelijke dingen om mijn weldaden te vergelden? Waarom brengt het aandringen van mijn lippen je niet toe berouw? Want vanaf het ogenblik dat jij me bent gaan vereren, heb ik altijd met aandrang voor jou bij God bepleit. Sta dus op en doe boete. Ik zal je niet verlaten tot je et God bent verzoend. Algauw merkte hij dat hem zo grote genade werd ingestort dat hij de wereld verzaakte, in een klooster intrad en ene leven van volmaaktheid leidde. Bij zijn dood zag men hoe Magdalena met engelen naast zijn baar stond en zijn ziel als een witte duif onder lofzangen naar de hemel droeg.’

XXII MARIA MAGDALENA’S AANDEEL IN DE LEGENDE VAN BD. FRANCESCA ROMANA³⁴

a Francesca heeft een visioen van Maria met het Christuskind. Francesca neemt het Christuskind in haar armen. Paulus, Maria Magdalena en Benedictus zijn ook aanwezig.

b Maria bedekt Francesca met haar mantel. Benedictus en Maria Magdalena houden twintig confessanten met een mantel omvat.

c Christus neemt Francesca bij de hand. Maria, Paulus, Benedictus en Maria Magdalena kijken toe.

d Christus, omringd door engelen en heiligen, Johannes de Doper, Petrus, Paulus, Maria Magdalena en Benedictus ontvangt de ziel van Francesca.

³⁴ Francesca Romana werd in 1384 uit gegoede familie geboren. In 1425 stichtte zij de Congregatie van de Monte Oliveto onder de orde van Benedictus. Zij had vanaf 1431 visioenen van de verschijning van Maria met het kind Jezus. Zij stierf in 1440. Haar cultus werd in 1460 geautoriseerd.

VERANTWOORDING

In deze Maria Magdalena-studie is in de allereerste plaats uitgegaan van de grote verscheidenheid van uitbeeldingen, waarin deze heilige in de Beeldende kunsten voorkomt. Pas daarna is aandacht besteed aan de achtergronden, die in deze uitbeeldingen hebben meegespeeld. Daarom kon op vele zeer interessante aspecten helaas slechts zeer zijdelings worden ingegaan. In vele Maria Magdalena-voorstellingen liggen de bronnen voor interessante onderzoeken, vooral als daarbij ook de nog te weinig onderzochte literaire uitingen over Maria Magdalena betrokken zouden worden.

In de vermelding van de Maria Magdalena-uitbeeldingen is niet naar volledigheid gestreefd. Wel was het de bedoeling om alle typen van uitbeeldingen in het overzicht op te nemen.

Helaas was het niet mogelijk om ook maar het grootste deel van de bestaande Maria Magdalena-litteratuur in het onderzoek te betrekken. Allereerst omdat het moeilijk is om in de meeste artikelen en studies inzicht te krijgen. Ten tweede omdat het grotendeels om theologische geschriften gaat, waarvan de lectuur moeilijk, maar de verwerking nog moeilijker en daarnaast zelden voor dit doel nuttig is. In de bibliografie is dus maar een zeer beperkt deel van de uitzonderlijk grote hoeveelheid van Maria Magdalena-litteratuur opgenomen.

APPENDIX

A. Maria Magdalena en het protestantisme

B. Contrareformatie

C. Nederlandse 17de-eeuwse gedichten over Maria Magdalena

A. Maria Magdalena en het protestantisme

De 16e eeuw was voor de kerk van Rome een tijd van grote veranderingen. Zowel in haar eigen gelederen als daarbuiten deden zich stemmen horen, die aandrongen op hervormingen. Binnen de Rooms-Katholieke kerk drong men ten opzichte van de heiligen niet alleen aan op een versoering van hun uitbeelding (zie o.a. het Concilie van Trente), maar iemand als Molanus (zie p. 64) wenst zelfs alleen die schilderijen te behouden, die door het beschouwen alleen ons reeds met afschuw voor de zonden vervullen.)*

Een bekende theoloog als Jean Lefèvre, leermeester van o.a. Johannes Calvijn, die in 1517 de controversie over Maria Magdalena's identiteit startte, veroordeelt de aanbidding van heiligen als afgoderij, maar aanvaardt het leven en de daden van de heiligen wel als voorbeeldig voor de gelovigen.)**

Een zelfde geluid horen we van Guillaume Briçonnet, bisschop van Meaux, die van mening is dat de aanbidding van de heiligen niet moet bestaan uit de aanbidding van hen of hun beelden, maar in het navolgen van hun deugden. Hij verwerpt alle religieuze voorstellingen, behalve geboorte en kruisiging.)***

Soortgelijke opvattingen als die van Lefèvre en Briçonnet komen we tegen bij de humanisten, met als belangrijkste onder hen Desiderius Erasmus.

In zijn *Laus Stultitiae* komt een felle reactie voor tegen het aanroepen van heiligen en tegen de vele votiefgaven. De heiligen verdienen waardering als "monumenta ingenii vitaeque", maar kunnen niet onze middelaars bij God zijn. De verering van hun beelden leidt af van de ware piëteit. Daarom wijst hij de beeltenissen van heiligen af, maar gaat toch niet zo ver, dat hij de vernietiging van heiligenbeelden aanbeveelt. Daarnaast valt hij in zijn *Colloquia* de verering van relieken en in zijn *Peregrinatio* de pelgrimages aan.)****

Ook de belangrijkste hervormers huldigen deze opvattingen. Luther wijst de verering van heiligen als middelaars tussen God en mensen af, omdat op die wijze de waarde van het Offer aan het Kruis en de Majesteit van Gods Zoon verminderd werd.)***** Calvijn stelt Christus centraal en wijst de belangrijke plaats, die de heiligen in de Rooms-Katholieke Kerk toegewezen hadden gekregen af. Zij konden de gelovigen tot voorbeeld dienen voor een oprecht en gelovig leven, maar hadden geen enkele taak bij het verkrijgen van de genade.

In het optreden van de Zwitserse hervormer Zwingli is een toenemende afwijzende houding waar te nemen ten opzichte van de heiligenverering. In zijn "Interpretation et Substantion des Conclusions" van 1523 verwijst hij naar de geschriften van Erasmus om zijn afwijzing van de heiligenverering aan te tonen. Reeds in 1519 en 1522 had hij zich reeds in preken tegen de door de kerk gepredikte tussen- komst van de heiligen en tegen de daartoe aan de heiligen gerichte gebeden gekeerd. Men kan de heiligen slechts eren door het navolgen van hun goede werken. Zijn ideaal is een intensiteit en constantheid in het Geloof in God, even groot als het geloof, dat de heiligen motiveerde en animeerde. In 1525 keert hij zich openlijk tegen de afbeeldingen van heiligen en beveelt hij dat alle heiligenbeelden uit de kerken verwijderd moeten worden. Slechts de crucifix mag gehandhaafd blijven.)******

Bij dit alles moet men niet vergeten, dat de protestantse hervormers de Schrift met nadruk centraal stelden in hun gehele leer en daarom alleen al tot de afwijzing van de heiligenverering moesten komen. Bij een dergelijke strenge behandeling van de door de kerk overgeleverde

motieven moesten veel van de heiligenlevens als niet historisch afvallen. In het meest strenge geval konden slechts de apostolische heiligen als voorbeelden voor de gelovigen overblijven)7.

Beziet men in het licht van bovengeschetste ontwikkelingen de 16-eeuwse literaire uitingen in Nederland, dan blijkt dat daar de scheidslijnen tussen oudere en modernere opvattingen lang zo scherp niet werden getrokken als in de uitingen van de theologen.)***** Ook een scheiding tussen katholieke en protestante literaire uitingen is in de zestiende eeuw nog moeilijk te trekken. Toch wordt aan het einde van deze eeuw en zeker in de zeventiende eeuw duidelijk dat de rol die de heiligenverering in het religieuze denken gaat innemen een andere is dan voorheen.

In tegenstelling tot vele andere heiligen echter, die door de strenge maatstaven van de hervormers buiten de belangstelling van de protestante christenen vielen, was Maria Magdalena ook voor dezen van belang. Immers, de Heilige Schrift had haar een belangrijke rol toebedeeld in het Lijden van Christus. En aanvaardde men de eenheid in identiteit van Maria Magdalena en Maria de zuster van Lazarus, dan betekende dat, dat zij in de scène, die tot de meest geliefde van de zestiende en zeventiende eeuw gerekend kan worden, namelijk Christus in het huis van Martha en Maria)*****, door Christus zelf als voorbeeld voor de christenen werd gesteld.

Duidelijk is echter wel de opvallende verandering die plaats vindt in het accent, dat op de uitbeelding van Maria Magdalena komt te liggen. Het belangrijkste aspect van haar persoonlijkheid het voorbeeldige van haar bekering en van haar leven in geloof daarna. Ook voor haar leven in de eenzaamheid blijft, ondanks het legendarische aspect, belangstelling bestaan bij de Protestantse omdat ook zij voor de geestelijke sfeer van het leven in de eenzaamheid een voorkeur hadden. Zo stammen vele Maria Magdalena's in eenzame penitentie van o.a. Gerard Dou uit niet-Rooms bezit.)*****

Was Maria Magdalena's daad van het zalven van Christus' voeten voor de Rooms-Katholieken het symbool van het sacrament van de penitentie, voor de Protestanten kwam dit element te vervallen, omdat zij van de sacramenten slechts Doop en Heilig Avondmaal aanvaardden, ook weer op evangelische gronden. Bij de katholieken leidde dit tot het leggen van groter nadruk op de sacramenten als penitentie en Laatste Communie, o.a. door middel van het uitbeelden van penitenties en Laatste Communies van heiligen, onder wie Maria Magdalena een heel belangrijke plaats innam.)*****

Hetgeen hierboven in het algemeen werd betoogd geldt met nadruk voor de Nederlanden. Uit de kunstuitingen verdwijnen de miraculeuze en mystieke elementen, die de verering van heiligen en martelaren met zich mee had gebracht. Het moraliserende gaat steeds meer op de voorgrond treden en daarin krijgen de heiligen als voorbeelden voor de gelovigen een plaats.)***** In de literatuur, meer nog dan in de beeldende kunsten kan men een onderscheid in de katholieke en protestante uitingen waarnemen. In het gedicht van Vondel op Maria Magdalena's beeltenis door Titiaan weerklinkt de katholieke opvatting over de heilige, maar bij Cats, Maria Tesselschade en Krul is zij het voorbeeld voor de boetvaardige gelovige, zoals de hervormers de heiligen willen zien.

NOTEN

-)* Knipping, blz. 58.
-)** Enno van Gelder, *Two Reformations*, blz.180.
-)*** o.c., blz.196.
-)**** o.c., blz.154 en 155.
-)***** o.c., blz.238.
-)***** Garside, blz.95, 98, 147 en 156.
-)***** Buchholz, blz.69.
-)***** Brom, blz.143 e.v.
-)***** Enno van Gelder, *Erasmus*, blz. 44.
-)***** Knipping, blz. 257.
-)***** Mâle, XVII-ième siècle, blz. 65 en 151.
-)***** Enno van Gelder, *Two Reformations*, blz. 323.

BIBLIOGRAFIE

- G. Brom, *Schilderkunst en Litteratuur in de 16e en 17e eeuw*, Antwerpen/Utrecht, 1957.
- F. Buchholz, *Protestantismus und Kunst im Sechzehnten Jahrhundert*, Leipzig, 1928.
- Jacob Cats, *Alle de Wercken, soo oude als nieuwe. Op nieuw vermeerdert met des autheurs tachtig-jarig leven, huyshoudinge en bedenckingen.....*, Amsterdam, 1700.
- H.A.Enno van Gelder, *Erasmus, Schilders en Rederijkers. De religieuze crisis der 16e eeuw weerspiegeld in toneel- en schilderkunst*, Groningen, 1959.
- H.A. Enno van Gelder, *The Two Reformations in the 16th century. A study of the religious aspects and consequences of Renaissance and Humanism*, Den Haag, 1964.
- Ch. Garside Jr., *Zwingli and the Arts*, New Haven/Londen, 1966.
- B. Knipping, *De iconographie van de Contra-Reformatie in de Nederlanden*, deel II, Hilversum, 1939-40.
- I.H. Krul, *Pampiere Wereld ofte wereldsche oeffeningen waarin begrepen zijn meest alle de Rijmen en Werken, al te zamen merkelyk door hem verbeterd, en met veel nieuwe Rijmen verrijkt, doorgaans met schoone kopere platen verciert. Afgezondert in Vier Deelen*, Amsterdam, 1644.
- E. Mâle, *L'art religieux du XVII-ième siècle en France*, Parijs, 1951.
- [Molanus], *De historia SS. Imaginum et Picturarum pro vero earum usu contra abusum...auctore Joanne Molano... Joannes Natalis Paquot recensuit, illustravit, supplevit*, Leuven, 1771.
- K.F. Proost, *De Bijbel in de Nederlandse Letterkunde als Spiegel der Cultuur*, deel II, 16e en 17e eeuw, Assen, 1933.
- M.D.de Bruyn, *Gedichten van Anna Visscher en Maria Tesselschade Visscher*, Utrecht, 1851.
- [Vondel], *De Werken van Vondel*, Volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien delen, bewerkt onder leiding van Dr. J.F.M.Sterck, Dr. H.W.E. Moller, Prof. Dr. C.G.N. de Vooy, Amsterdam, 1931.

B. Contrareformatie

Johannes Molanus (1533-1583), hoogleraar theologie in Leuven, beschreef in zijn *De picturis et imaginibus sacris* hoe heiligen volgens de regels van de Contrareformatie uitgebeeld zouden moeten worden.

Johannes Molanus)*

De picturis et imaginibus sacris liber unus, tractans de vitandis circa eas abusibus et de earundem significationibus, 1570, liber III, caput XXV, blz. 314.

Onderstaande tekst is uit de geannoteerde heruitgave door Jean-Noël Paquot, Luik, 1771

MARIA MAGDALENA ABSQUE VESTIUM POMPA PINGATUR

Sequitur Julius Mensis, sive Quictilis, et in eo Natalis Mariae Magdalенаe. Hanc autem poenituisse vestitu non exprimunt Evangelistae: sed non est dubium, quin tam perfectae poenitentiae exemplar, etiam habitum induerit, qui poenitentem decebat. Ideoque indecenter a Pictoribus pingitur cum pompa vestium, poenitentiam agens, aut Crucem provolutis genibus amplectens. Canit enim de ipsa Ecclesia (17): "Regnum mundi, et omnem ornatum saeculi contemsi, propter amorem Domini mei Jesu Christi". Neque impudice pingenda est, ut peccatrix, sed pudice. Quod a multis, contra insolentiam Pictorum, est notatum.

Pulcre Petrus Bacherius: "Malim, ait, Susannam pingi ac delineari ingemiscentem, ac lacrymis infusam, ad caelum attollentem oculos, quam seminudam ad lavacri aquas se stygmate perungentem. Majores enim tum faces ac scintillas subdet ad imitandum. Quod et de caeteris Divarum Imaginibus intelligi velim. Quis enim non videt, utiliorem esse Tabulam quae Magdalenam nobis refert ad Domini Jesu pedes effuse lacrymantem, eam, quae illam exhibet, qualis erat, dum septem daemoniorum esset deditissima famula?".

Annotatie (1771):

Magdalena sparsis comis, flexisque genibus, ante Crucem in colliculo positam, sculpsit in insignibus Ordinis Equestris cui ab illa nomen est inditum. Hunc Ordinem anno 1614 instituit Ludovicus XIII, Francorum Rex, hortatu nobilis Britonis Johannis Chesnel, Toparchae de la Chappronaye, ut est apud Andream Favyn, *Théâtre d'Honneur et de Chevalerie*, Paris 1620, Tome I, pp. 871-3. Multae sunt Lutetiae Parisiorum Magdalенаe Imagines a primariis Artificibus depictae: duae a Carolo le Brun, apud Teresianas Suburbani Jacobei: altera conversionem eius exhibet in domo Pharisaei: altera conversionis initia, cum sibi pretiosas vestes detrahit; haec praestantissimum Bruni opus aestimatur: utraque deinde aeri incisa est. Aliam videre licet apud Carthusianos ejusdem opidi Magdalena Christum redivivum adorans ab Eustachio le Sueur. In Cimeliarchio Duci Aurelianensis, quod est in Palatio Regio, quatuor sunt Imagines Magdalенаe, prima Corregii, secunda Titiani, tertia Albani, quarta Guidi.

Non hujus loci est disquirere num distinguenda fit Lazari soror Maria a Magdalena, et muliere illa peccatrice Luc. VII: 37.

Monebo tantum, errari passim in Peccatricis historia depingenda. Nam infimum in mensa locum Christo tribuunt, ut mulierum pedes ejus rigantem, tergentem, ungentem, collocent in anteriori mensae parte: praeterea prostratam illam, aut saltem in genua provolutam exhibent, quo commodius ad pedes Domini pertingat. At vix dubitari potest, quin Christus, a Simone ut Propheta habitus, primum in convivio locum occupaverit. Et pro certo habendum, accubuisse mensae, pro more illorum temporum. Ex ipso Lucae Evangelio VII, 38 patet stetit post eum mulierum, pedes ejus lacrymis rigantem. Ut ergo commode, apteque ad historiam, ista exprimerentur satius fuerat mensae caput, seu partem supremam, admove-re anteriori Tabellae parti; Christum exhibere, dextro cubito innixum et obverso spectantibus dorso, vultum

retorquentem ad mulierum, quae honorificum illi obsequium praestabat, stans utique, nec difficile attingens accumbentis pedes, e lecto ad mensam posito emergentes, et fortasse plus ulnae spatio a solo semotos. Rude quiddam habere solent Imagines Domini a mortuis redivivi et Mariae apparentis in horto. Vulgo enim instar Hortulani pingitur, lato galero tectus et manu ligonem gestans, nempe, quia primo aspectu Maria existimavit eum Hortulanum esse, Joh. XX: 15. Sed ut illa sic opinaretur, sufficiebat probabiliter ei videri, ab Horti colono potius, quam ab alio, sublatum esse Christi corpus, quod nemo liberiozem illuc haberet aditum.

-

Vertaling in het Nederlands door CHATCPT

MARIA MAGDALENA MOET ZONDER PRACHTIGE KLEDING WORDEN AFGEBEELD

Daarop volgt de maand juli, of Quintilis, en daarin de feestdag van Maria Magdalena. De evangelisten vermelden weliswaar niet dat zij haar boetvaardigheid door haar kleding tot uitdrukking bracht; maar er bestaat geen twijfel over dat zij, als voorbeeld van zo volmaakte boetvaardigheid, ook een gewaad heeft gedragen dat bij een boetelinge paste. Daarom wordt zij door schilders ongepast afgebeeld met pronkerige kleding wanneer zij boete doet of, op haar knieën neergevallen, het kruis omhelst. De Kerk zingt immers over haar: “Het rijk der wereld en alle tooi van deze wereld heb ik veracht uit liefde voor mijn Heer Jezus Christus.” Evenmin moet zij als zondares onbeschaamd worden afgebeeld, maar kuis. Dit is door velen opgemerkt als kritiek op de buitensporigheden van schilders.

Mooi zegt Petrus Bacherius: “Ik zou liever zien dat Susanna wordt geschilderd en uitgebeeld terwijl zij zucht, in tranen is en haar ogen naar de hemel opheft, dan halfnaakt bij het badwater terwijl zij zich insmeert. Want zo zal zij veel krachtiger het vuur en de vonken tot navolging doen ontbranden. En ik zou willen dat men dit ook op de overige afbeeldingen van heilige vrouwen toepast. Want wie ziet niet dat een schilderij dat ons Magdalena toont terwijl zij aan de voeten van de Heer Jezus overvloedig tranen stort, nuttiger is dan die haar toont zoals zij was toen zij de zeer toegewijde dienaressen van de zeven demonen was?”

Annotatie (1771):

Magdalena, met loshangend haar en gebogen knieën, vóór een op een heuveltje geplaatst kruis, is afgebeeld in de insignia van de ridderorde die naar haar is genoemd. Deze orde werd in het jaar 1614 ingesteld door Lodewijk XIII, koning van Frankrijk, op aansporing van de Bretonse edelman Johannes Chesnel, heer van La Chappronaye, zoals te vinden is bij André Favyn, *Théâtre d'Honneur et de Chevalerie*, Parijs 1620, deel I, blz. 871–873.

In Parijs bevinden zich vele afbeeldingen van Magdalena, geschilderd door vooraanstaande kunstenaars: twee van Charles Le Brun bij de Karmelietessen in de Faubourg Saint-Jacques. De ene toont haar bekering in het huis van de farizeër; de andere het begin van haar bekering, wanneer zij haar kostbare kleding aflegt. Dit laatste wordt als een van Le Bruns voortreffelijkste werken beschouwd; beide zijn later in koper gegraveerd. Een andere is te zien bij de Kartuziers van dezelfde stad: Magdalena die de verzezen Christus aanbidt, door Eustache Le Sueur. In de kunstverzameling van de hertog van Orléans in het Palais-Royal bevinden zich vier afbeeldingen van Magdalena: de eerste van Correggio, de tweede van Titiaan, de derde van Albani en de vierde van Guido [Reni].

Het is hier niet de plaats om te onderzoeken of Maria, de zuster van Lazarus, onderscheiden moet worden van Magdalena en van die zondige vrouw uit Lucas 7:37. Ik wil slechts opmerken dat men bij het afbeelden van het verhaal van de zondares overal fouten maakt. Men geeft Christus namelijk de laagste plaats aan tafel, zodat men de vrouw die zijn voeten met tranen bevochtigt, afdroogt en zalft aan de voorzijde van de tafel kan plaatsen. Bovendien beeldt men haar languit op de grond af, of ten minste op haar knieën neergevallen, zodat zij gemakkelijker de voeten van de Heer kan bereiken.

Maar er kan nauwelijks aan worden getwijfeld dat Christus, die door Simon als profeet werd beschouwd, tijdens het gastmaal de voornaamste plaats heeft ingenomen. En men moet als zeker aannemen dat Hij, volgens de gewoonte van die tijd, aan tafel aanlag. Uit het evangelie van Lucas 7:38 zelf blijkt dat de vrouw achter Hem stond terwijl zij zijn voeten met haar tranen bevochtigde.

Om dit dus op een geschikte wijze en overeenkomstig het verhaal uit te beelden, zou het beter zijn geweest het hoofdeinde, of het voornaamste deel, van de tafel naar de voorzijde van het schilderij te brengen; Christus af te beelden steunend op zijn rechterelleboog en met zijn rug naar de toeschouwers gekeerd, terwijl Hij zijn gezicht omwendt naar de vrouw die Hem deze eerbiedige dienst bewees. Zij stond immers en kon zonder moeite de voeten bereiken van Hem die aanlag, omdat die voeten uitstaken buiten het rustbed dat bij de tafel stond en wellicht meer dan een el boven de grond waren verheven.

Afbeeldingen van de uit de doden verzen Heer die in de tuin aan Maria verschijnt, hebben gewoonlijk iets onbeholpens. Hij wordt namelijk doorgaans als een tuinman geschilderd, met een breedgerande hoed op en een spade in de hand, omdat Maria Hem bij de eerste aanblik voor de tuinman hield, Johannes 20:15. Maar om haar tot die gedachte te brengen was het waarschijnlijk voldoende dat zij meende dat het lichaam van Christus eerder door de beheerder van de tuin dan door iemand anders was weggenomen, omdat niemand anders daar zo gemakkelijk toegang toe had.

C. Nederlandse 17de-eeuwse gedichten over Maria Magdalena

Jan Vos (op een schilderij van Govert Flinck)

Hier maakt men Venus tot een Sinte Magdaleen:
Haar boek, de minkunst, tot een handboek vol gebeên;
't Blanketvat wordt een bus vol zalf, om Jezus te eeren.
Wel hem, die door 't penseel d'onkuyssen kan bekeeren.

Gy maakt van Magdaleen een Venus schoon van bloos:
Haar zalfbus schildert gy tot een blanketseldoos;
't Gebedtboek vormt gy tot de minkunst, geil in 't blaaken.
Vervloekt is zulk een kunst die hoeren weet te maaken.

Uit: G.Brom, Schilderkunst en literatuur in de zestiende eeuw, blz.112.

-

Maria Tesselschade Visscher

ZINNEBEELDT OP MARIA MAGDALENA

Als ghy Maria smelt in tranen,
En wast de voeten van den Heer:
't En is geen raedtsel: maar een leer.
Die uw, door Godes heil'gen Geest,
Is ingestort, die 't al geneest,
En stiert, op 's Hemels rechte banen,

Ghy zijt een zinne-beeldt der deughden,
Dat met een levendigh geschrift,
Veel meer als Pen of stale stift
Beduyt, lief'rijke sonden boet,
Gesticht, met Jesus heylig bloet,
Die bron van heil en 's Hemels vreugden.

Den Heilandt Jesus, op zijn voeten,
Leest, uyt uw letter traan crystal:
De liefd vergeeft de sonden al.
Hoe meerder liefd hoe meer gewin;
Vergiffenis zoo groot als min;
Zoo kan de Ziel haar sonden boeten.

O Magdalene beeld vol stralen !

Van vier en water liefd en boet.
Verkrijgster van het hoogste goet,
O Sielen ! volgt haer deugd gewis,
Toont liefde, soeckt vergiffenis;
Liefd Jesus ghy sult niet verdwalen.

Het Vuur en Water suiv'ren bei;
Dat 's liefd en rouwigh sond beschrei,
Dat liefd was in een trane vloedt,
Dat siertze met het hoogste goedt.

Het vlamigh vuur in liefd' ootmoet,
Maeckt traene vloed der sonden boet.
Dit was in Magdaleen alleen:
Och was in ons het oock gemeen !

Uit: M.D.de Bruyn, Gedichten van Anna Visscher en Maria Tesselschade Visscher, Utrecht 1851.

-

Maria Tesselschade Visscher

MARIA MAGDALENA AAN DE VOETEN VAN JESUS

Ontoyt of toyt ghy u, Maria Magdalene
Als ghy uw hayr ontvlecht, verwerpt de luyster steenen,
Verbreeckt het Perlen-snoer, versmaet het schynbaer goet,
En keurt voor vuyl en valid, al wat dat voordeel doet
Om deez' uw malsse jeucht het eeuwich te beletten ?
En op een stronckel steen uw toeverlaet te setten ?
Godtvruchte Vrouw ghy haeckt vast nae een stalen muyr,
Die niet beswijcken kan door tyt oft droevig uyr;
En van het laegh begint te slaen U krulde rancken,
Ront om een vaster voet, en wilt den Heylandt dancken,
Die u heeft uyt het slyck. Een innerlijck verstant
Verstaet, al spreekt ghy niet als met het ingewant,
Die Paerlen van uw oog ten toon op root scharlæcken,
die carmosyne smet der sonden suyver maecken;
Dies spiegelt u, myn Ziel; veracht het vals cieraet:
Of hecht het aen een zuyl van hemelrijke raedt;
Welck u altijdts in 't oog sal tot berouw verwecken;
Soo kan de ydelheyt u tot vergevingh strecken,
Van dat uw oyt behaecht heeft Weerelt, eer of staet.
Schept moedt, uyt deses schets beduydelyck gelaet.
O Sonden wanhoop weerster !
Stilswijgends deugden eerster !

Stilswijgende verkrygster !
Meer dan bespraecte swygster.
Ghy toont bewijs, dat Godt belooft der sonden soen
Aen yder, die soo doet, maer met die 't woude doen.

Uit: M.D.de Bruyn, Gedichten van Anna Visscher en Maria Tesselschade Visscher, Utrecht 1851.

–

Johannes Krul

BEKEERINGHE VAN MARIA MAGDALENA

Wellustig leven ydele vreugde,
Droevige blijdschap vol verdriet;
O vyandinne ! gy die, de deugde,
Zalige wellusts vreugt verbiet.
Gy trekt het hert met averechtze zinnen,
't Werelts te beminnen, maar eylaes wat is 't ?
Uytwendig zoet, daer 't bitter leyt van binnen,
Zielens vyandinne, als een lamp en mist:
Die door de Son (wanneer syn stralen schijnt)
Gelijk een schim, en lichte rook verdwijnt.

II Wereltse vreugde, aertsche wellusten,
dertele tochten, wullipze min:
die deze lippen zoo dikmaels kusten,
weg, weg, ik ban U uyt myn sin:
weg, geyle lust met al uw zotternyen,
ik en zal niet lyen, dat gy my meer plaegt:
ik zoek alleen in 't Hemelsch te verblijven,
't Vleesch stel ik ter zinnen, 't Hemelsch mij behaegt:
Ik zoek alleen, de wellust van mijn hert,
In 's Hemelsch vreugd, door vleeschelijke smert.

III Mijn sieltje ! wilt gy 't Hemelsch erven,
Wilt gy genieten 's Hemelsch vreugt ?
Zoo moet het hertje vleesch lusten derven,
En dooden zonden door de deugd:
Wel aen, wel aen, ik wil van zonden keeren,
Geen tranen myn deeren, in mijn droef gemoed:
En van myn God en Zaligmaker leeren,
Wat ik zal begeeren, voor myn hoogste goet:
Dat 's Christi Kruys te dragen met gedult:
Want door het kruys betaelt is al myn schult.

STEMME CHRISTI AEN MARIA

IV O Magdalena ! die om Uw zonden,
Droevige tranen neder stort:
Gy hebt genade by my gevonden,
Dies Uwe siel ontfangen wort,
Met hemelsch vreugt zal ik Uw tranen loonen,
En Uw deugt bekroonen, droeve Magdaleen !
Myn 's Vaders Rijk zult gy met my bewoonen.
Ik zal U betoonen, hoe U droef geweest.
En diep gezucht (met tranen rouw vermengt)
Zondige siels ten Hoogen Hemel brengt.

Uit: J. Krul, Pampiere Wereld, 1644.

-

Marnix van Sint Aldegonde

De hoeren ende lichte Vrouwen zijn oock met een Patronesse niet tevreden geweest maar hebben S.Aph[onzeker: æ]ra, welke mach in Venus stede gheset zijn die voortijden oock Aphrodite plach te heeten ende daebeneve noch S.Magdalena ende soo voorts ghelijck als men in de Ommegangen ende statelijcke Prosesien in Brabant ende elders sien mach daer elck gilde haren Patroon of Baal op en vliegende Vaendel seer statelijck omme voert.

Onse Liefvrouwe met gekrult hayr, met schoone vergulde kleederen met hare lamfers ende doecken, ende met alle hare cieraetsel toe-gerust als een Wereltsche Princesse, ende S.Catharina ende § S.Barbara met hare bloote borstkens, met hare borduerselen ende stickselen, alsoo fraey toe-gemaect ende geblanckettet als de Cortisanen van Roomen ofte van Venegien.

Byenkorf p.171b.

-

Joost van den Vondel

OP ST MARIE MAGDALEN? DOOR SANDRART GESCHILDERT

Op eenen bergh, zooveer van huis
Zoo eenzaam, slechts met dootshoofd, kruis,
En boeck verzien, zat Magdaleen
en schreide: als haar, om hoogh, verscheen
Een dagh van Engelen, ten troost,
Zij keert, op dat gezicht, naar 't oost
Haar druckige oogen, root beschreit,

Zij siet, wat dat gesicht haar zegt;
 En hoe haar d'Engel, Godt ten prijs,
 De heirbaan toont naar 't Paradijs.
 En toezegt d'onverwelckb're kroon
 en blijchap, der bedroefden loon;
 't Welck zulx haar steenend hart verlicht,
 Zoo dat men in het aangesicht
 Dien troost ziet opgaan; als men plagh,
 Heel vroegh, in 't kriecken van den dagh,
 T' aanschouwen, na de duisternis,
 Het licht, dat op haar hielen is;
 Den dagh en nacht gemengt in een,
 En licht en duisternis gemeen.
 Zoo ziet men 't oogh der bange vrouw
 Gemengt met vrolickheit en rouw.
 Noch staan de tranen in het oogh
 En 't licht der blijchap van om hoogh
 Bestraalt het smeltend kristalijn
 Der oogen. Al de hartepijn
 Gaat over. Het geweten smaackt
 Iet zalighs, dat de geest vermaackt
 Geluckige verwisseling !
 De blyschap, die voor 't schreyen ging.
 Betreurde zij, en zulck een druck
 Verkeert in blijchap en geluck,
 Op 't allerlest voor haar gespaart
 Godts blijchap is wel tranen waart.

Verzamelde werken deel IV, blz.591.

-

Joost van den Vondel

OP M.KRETZERS STE MARIE MAGDALENE DOOR TITIAEN GESCHILDERT

De Kunst, die dus zich zelve prijst,
 Verdient alleen geen goude lijst,
 Maar eenen zoom van diamant
 Ter eere van des Meesters hant.
 Zagh 't grijze Griecken op, voorwaer
 Het kranste noch dien Tekenaer.
 Hier heeft de Tekenkunst haer' eisch
 Ghij ziet geen verf, maar levend vleisch:
 Doch niet gelijck Natuur het geeft
 Nu haer de Slang bedorven heeft;

Neen zeker, 't is van hooger prijs,
En zulcks als in het Paradijs
Ons Moeder eerst ter weerelt quam
Toen Grootvaer heur in d'armen nam
Eer zij de lippen had gezet
Aen 't zoet vergift, ons vuile smet.
Wat krachtigh een penseel is dit,
In zulck een' dagh, daer zwart noch wit
Gevonden wort! o kloecke vont!
Hoe levendigh, hoe machtigh ront
Verheft zich Sinte Magdaleen,
Gezalft, genezen van haar ween!
Het lichaem, dat zo deerlijck viel
Is nu gesont, gelijk de ziel
Die straelt U toe door 't nieuwe bloet.
De rust van haer verzoent gemoedt
Verschijnt U in 't aendachtigh licht
Der oogen in 't vernoeght gezicht.
Dat voorhoofd zet geen rimpels meer
Van rouw, maer slacht het helder weer,
Wanneer de hemel open staet.
't Godtvruchtigh wezen en gelaet,
Die mont en borsten, waert gekust,
Bekooren niemant dan met lust.

Tot Godt, en IESUS, nu verhooght
Dit hair, dat flus de voeten drooght
Van dien genaderijcke Heer
Verstrickt geen wulpsche harten meer;
Hoe blond het dien albasten neck
En parlemoeren rugh bedeck
En krulle om haeren blancken arm.
Marie Magdaleen, bescherm
Den dichter, daer ghy boven zit
En aen 's Verbidder voeten bidt.

Verzamelde werken, deel IV²; blz. 454.

-

Jacob Cats

INVALLENDE GEDACHTEN OP VOORVALLENDE GELEGENTHEDEN.

XLVIII - Op 't gesichte van een hout, dat in 't midden brand en op 't eynde water uytgeeft.

Bij welcke gelegentheyt Maria Magdalena of een ander boetvaardig sondaar, of sondaresse, mach verstaan worden aldus te spreken.

Ick sit hier aan den haert, ick sie het brandt-hout gloeyen,
Ick sie dat uyt een block gestage tranen vloeyen;
Ick sie het met verdriet, doch echter met vermaeck;
En segge tot my selfs: Sie daar ons eygen saeck.
Is 't niet een wonder ding, het vuur kan water geven,
Het wort' er uyt geperst, of krachtig uytgedreven,
En van dit seldsaam werck wist ick de reden niet,
Voor dat 'et even my ten lesten is geschiet.
Ick die in geyle vreugd voor desen plag te mallen,
Laat nu met droeven geest mijn tranen nedervallen,
Het lidt, dat eertijts gaf een ingang tot den lust,
Geeft nu een heylsaam vocht, dat vuyle tochten blust.
'k En wil geen vliegend' oog daar heb' ick mijn behagen;
Mijn tranen vallen neer, mijn ziele rijst om hoog.
Waar vuur is in het hert, is water in het oog.

Alle de Wercke, blz. 415.

-

BIBLIOGRAFIE

I CONTROVERSE OVER DE IDENTITEIT VAN MARIA MAGDALENA

-J. Faber Stapulensis (J. Lefèvre d'Étaples), *De Maria Magdalena et triduo Christi disceptatio*, Parijs, 1517, 1518, 1519.

-M. de Grandval, *Ecclesiae catholicae non tres Magdalenas sed unicum colentis apologia seu defensorium*, Parijs, 1518.

-M. de Grandval, *Apologiae seu defensorii ecclesiae catholicae non tres sive duas Magdalenas sed unicum celebrantis et colentis tutamentum et anchora*, Parijs, 1518. una cum apologia ipsa denuo impressa, Parijs, 1519.

-(Jud. Clichtoveus), *Disceptationis de Magdalena defensio: apologiae Marci Grandivallis illam improbare nitentis, ex adverso respondens*, Parijs, 1519.

-N. Beda, *Scholastica declaratio sententiae et ritus Ecclesiae de unica Magdalena, contra magg. Jac. Fabri et Jud. Clichtovei*, Parijs, 1519.

-J. Fisher, *Eversio munitio quam Jud. Clichtovaeus erigere moliebatur adversus unicum Magdalenam*, Leuven, 1519.

-J. Fisher, *De unica Magdalena libri tres*, Parijs, 1519.

-J. Fisher, *Confutatio secundae disceptationis per Jac. Fabrum Stapulensem habitae*, Parijs, 1519.

-Anonim, *Determinatio sacrae facultatis Theologiae Parrhisiensis quod tantum sit una Magdalena*, Parijs, 1521.

-Carolus Stengelius, *Sanctae Mariae Magdalene vitae Historia*, 1622.

-Claude Cortez, *Vie de Sainte Marie Madeleine*, Aix, 1643

-D. Pirckheimer, *Dissertatio de Maria Magdalena, quod falso a quibusdam habeatur pro illa peccatrice seu πλῆνῃ. Accessit de eadem quaestione uberius disquisitio Nicolai Baringii*, Hannover, 1644(?).

-N. Baring, *Dissertatio de Maria Magdalena*, Hannover, 1644.

-(Mauconduit), *Dissertation pour la défense des deux Saintes Marie Madeleine et Marie de Bethanie, sœur de St. Lazare, contre l'opinion de ceux qui les confondent et les font une seule personne et la même que la femme pécheresse*, Parijs, 1685.

-Anquetin, *Dissertation sur Sainte Marie Madeleine. Pour prouver que Marie Madeleine, Marie, sœur de Marthe et la Femme pécheresse sont trois femmes différentes*, Rouen, Parijs, 1699.

-B. Lamy, *Dissertation sur la Magdelaine*, Rouen, 1699.

-B. Lamy, *Défense de l'ancien sentiment de l'Eglise latine, touchant l'office de sainte Magdeleine, ou suite de la dissertation latine....dans le commentaire sur l'Evangile*, Rouen, Parijs, 1699.

-Anoniem, *Reflexions sur la nouvelle interprétation que le p. Lamy donne au mot de pécheresse, contre la tradition universelle de l'Eglise pour servir d'éclaircissement à la dissertation d'Anquetin*, Rouen, 1699.

-Anoniem, *Reflexions contre la Dissertation de B. Lamy*, 1699.

-Anoniem, *Lettres...sur le sujet de la femme pécheresse de l'Evangile..., ce qui sert d'éclaircissement à la dissertation d'Anquetin*, Rouen, 1699.

-(Le Masson), *Justification de la femme pécheresse de l'Evangile, son unité avec Marie Madeleine et Marie de Béthanie, soeur de Lazare, lettres critiques*, Parijs, 1713.

-(Trevet), *Dissertation pour maintenir l'unité de Marie Madeleine, Marie, soeur de Marthe et la femme pécheresse par l'Ecriture, la tradition et l'usage de l'Eglise*, Parijs, 1713.

II CONTROVERSE OVER MARIA MAGDALENA'S APOSTOLAAT IN DE PROVENCE.

-J. Delaunoy, *De commentitio Lazari et Maximini, Magdalenae et Marthae in Provinciam appulsu dissertatio*, Parijs, 1641.

-J.B. Guesnay, *Magdalena Massiliensis advena seu de adventu Magdalenae in Gallias et Massiliam appulsu disquisitio theologico-historica*, Lyon, 1643.

-J. Delaunoy, *Disquisitio disquisitionis de Magdalena Massiliensi advena*, Parijs, 1645.

-M. Jordan, *Ratio vindicatrix calumniae contra negantes adventum Lazari, Magdalenae et Marthae in Provinciam*, Aix, 1644.

-Denis de Sainte Baume (= J.B.Guesnay), *La triomphe de la Magdeleine en la créance et vénération de ses saintes reliques en Provence, suivie et embrassée par tout les nations du monde; response à une lettre intitulée "Les sentiments de Jean Launoy etc. sur le livre Auctarium historicum"*, Lyon, 1657.

-J. Delaunoy, *Varia de commentitio Lazari et Maximini Magdalenae et Marthae in Provinciam appulsu opuscula. Quibus tractatus accedit de cura ecclesiae pro sanctis*, Parijs, 1660.
heruitgegeven in M.Faillon, *Monuments inédits*, tome I, col.1355-1460.

-H. Bouche, *Le défense de la foi et de la pitié de Provence pour les saints tutélaires Lazare, Maximin, Marthe et Madeleine*, Aix, 1663.

-P. Henry (= J.B.Guesnay), *Auctarium historicum de Magdalena Massiliensi advena; sive decretum suprimi senatus Aquensis...in libellum qui inscribitur Disquisitio disquisitionis de Magdalena...a J.B. Guesnay...conscriptae... adversus libelli auctorem Joannem Launoyum*, Lyon, 1664, 1667.

-D. Columbi, *Histoire de sainte Madeleine où est solidement établie la vérité qu'elle est venue et décédée en Provence que son corps et sa précieuse relique reposent à Saint-Maximin, diocèse d'Aix*, Aix, 1685; Marseille, 1688.

-P.J. de Haitze, *Apologitique de la religion des Provençaux au sujet de sainte Madeleine*, Aix, 1711.

III GERAADPLEEGDE LITTERATUUR

-P. d'Achiardi, *I quadri primitivi della Pinacoteca Vaticana provenienti dalla Biblioteca Vaticana e del Museo Cristiano*, Rome, 1929.

-Heinrich Adrian, *Der Seiden Hort, Alemanisches Gedicht vom Leben Jesu, Johannes des Täufers und der Magdalena*, Berlin, 1927.

-F. Antal, "Some examples of the role of the Maenad in Florentine Art of the later fifteenth and early sixteenth centuries", *Journal of the Warburg Institute*, 1937-1938.

-A. Bartsch, *Le Peintre Graveur*, Leipzig, 1854-76.

-R. Bernheimer, *Wild men in the middle ages. A study in art, sentiment and demonology*, Cambridge, 1952.

-Jan Bialostocki, "The descent from the cross in works by Peter Paul Rubens and his studio", *The Art Bulletin*, XLVI, 1964.

-Osbern Bokenham, *Legendys of Hooly Wummen, edited from M.S.Arundel 327 by Mary S.Serjeantson*, Early English Text Society, Londen, 1938.

-F. Bond, *Dedications of English Churches, Ecclesiastical Symbolism, Saints and Emblems*, Oxford, 1914.

-J. Braun, *Meisterwerke der deutschen Goldschmiede Kunst der vorgotischen Zeit, II, 12.-15.Jahrhundert*, München, 1922.

-J. Braun, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart, 1943.

-E. Buchner, "Schlesische Malerei und Plastik des Mittelalters", *Zeitschrift für Bildende Künste*, LX, 1926.

-H. Brémond, *Histoire littéraire du sentiment religieux en France au XVII-ième siècle*, Parijs, 1929.

-A. Butler, *Lives of the Saints, edited, revised and supplemented by H. Thurston S.J. and D. Attwater*, Londen, 1956.

-Catalogus van de tentoonstelling "Jan Gossaert genaamd Mabuse", Rotterdam, Museum Boymans van Beuningen, 1965.

- Catalogus van de tentoonstelling "Het Wonder - Miracula Christi", Utrecht, Aartsbisshoppelijk Museum, 1962.
- Jacob Cats, *Alle de wercken, soo oude als nieuwe. Op nieuws vermeerderd met des autheurs tachtigh-jarigh leven, huyshoudinge en bedenckingen*. Amsterdam, 1700.
- E.K.Chambers, *The Mediaeval Stage*, 2 delen, Londen, 1963.
- Claude Cortez, *Vie de Sainte Marie Madeleine*, Aix, 1643.
- D.A. Covi, *The inscription in fifteenth century Florentine painting*, (fotocopie naar getypt origineel op afdeling Indices)
- J.B. Descamp, *La vie des peintres flamands, allemands et hollandais*, 4 delen, Parijs, 1753-64.
- Z. Drobná, *Die Gotische Zeichnung in Böhmen*, Praag, 1956.
- L. Duchesne, *La légende de sainte Marie Madeleine*, herdruk in de *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, deel I, 1907, van een artikel uit de *Annales du Midi*, Toulouse, 1893.
- M. Faillon, *Monuments inédits de l'apostolat de sainte Marie Madeleine en Provence*, Parijs, 1848.
- B. Filov, *Les miniatures de l'Evangile du roi Jean Alexandre à Londres*, Sofia, 1934.
- H.Flesche (tekst) en G. en K.Beyer (foto's), *Tilman Riemenschneider*, Dresden, 1957.
- C. Frank, Publication of the Modern Language Association of America, XLVI, 1931.
- M.J. Friedländer, *Die Altniederländische Malerei*, Berlijn, 1924 ev.
- E. Garrison, *Studies in the history of mediaeval Italian painting*, III, Florence, 1953-62.
- H.M. Garth, *Saint Mary Magdalene in Mediaeval Litterature*, Baltimore, 1950.
- E. Jacobsen, "Quelques maîtres des vieilles écoles Néerlandaises et allemandes à la Galerie de Bruxelles", *Gazette des Beaux Arts*, 1907, I.
- Madlyn Kahr; "Titian, the "Hypnerotomachia Poliphili" Woodcuts and Antiquity", *Gazette des Beaux Arts*, 1966, I.
- J.G. van Gelder, Jan van Scorel; Maria Magdalena, *Openbaar Kunstbezit*, 1965, nr. 29.
- G. Glück, *Propyläen Kunstgeschichte X*, Berlijn, 1928.
- G. Glück, Van Dijck. Des Meisters Gemälde, *Klassiker der Kunst*. Berlijn, 1931. (bewerking van de editie van E.Schaeffer uit 1909).

- R. Hamann, Die Elisabethkirche zu Marburg und ihre künstlerische Nachfolge, deel II Die Plastik, Marburg an der Lahn, 1924-29.
- H.Hansel, "Maria Magdalena im Wandel der Zeiten", Forschungen und Fortschritte, 1935.
- H.Hansel, Die Maria Magdalena-legende, eine Quellenuntersuchung, Greifswald, 1937.
- Valentine Hawtray, The Life of Saint Mary Magdalen, translation from the Italian of an unknown fourteenth century writer, Londen en New York, 1904.
- C. Hayward, The Courtesan, the part she has played in classic and modern litterature and in life, Londen, 1926.
- C. Hofstede de Groot, Beschreibendes und kritisches Verzeichnis der Werke hervorragendsten holländischen Maler des 17.Jahrhunderts, Esslingen en Parijs, 1907-28.
- Hollstein, Dutch and Flemish Etchings, Engravings, Woodcuts, 1450-1700, Amsterdam, s.d.
- U. Holzmeister, "Die Magdalenafrage in der kirchlichen Überlieferung", Zeitschrift für Katholische Theologie, 1922.
- Honorius Augustodunensis, Opp.Pars III, Liturgia, Speculum Ecclesiae, De Sancta Maria Magdalena, Migne, P.L., vol.172, col.979-998.
- C. Horstmann, The Early South-English Legendary or Lives of the Saints, Early English Text Society, nr.87, Londen, 1887.
- F.W. Hudig, "Werner van den Valckert I", *Oud Holland*, 1937.
- K.W. Jähnig, *Die Darstellungen der Kreuzabnahme, der Beweinung und der Grablegung Christi in der Altniederländischen Malerei von Rogier van der Weyden bis zu Quentin Metsys*, Hohenstein-Ernstthal, 1914.
- Mrs. Jameson, *Sacred and legendary Art*, Londen, 1874.
- Jkvr. C.H. de Jonge, "Jan van Scorel, het zg. Wezelaar-triptiek", *Oud Holland*, 1953.
- G. Kaftal, *Iconography of the Saints in Tuscan Painting*, Florence, 1952.
- G. Kaftal, *Florence*, 1965.
- S. Karling, "Riga domkyrka och mästaren från Köln", *Konsthistorisk Tidskrift*, 1942.
- D.H. Kerler, *Patronate der Heiligen*, Ulm, 1905.
- E. Kloss, *Die Schlesische Buchmalerei des Mittelalters*, Berlijn, 1942.

- B. Knipping, *De iconographie van de contra-reformatie in de Nederlanden*, 2 delen, Hilversum, 1939-40.
- K. Kruse, *Jehan Michel: "Das Mystère de la Passion Jesu Christ jouée à Paris et Angers" und sein Verhältnis zu der Passion von Arnould Greban und zu den beiden Valencienner Passionen*, Greifswald, 1907.
- K. Künstle, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, 2 delen, Freiburg im Breisgau, 1926-28.
- B. Kurth, "Die Wiener Tafelmalerei in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts und ihre Ausstrahlungen nach Franken und Bayern". *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen*, 1929.
- M.J. Lagrange, "Jésus a-t-il oint plusieurs fois et par plusieurs femmes? Opinions des anciens écrivains ecclésiastiques", *Revue biblique*, 1912.
- E. Mâle, *L'art religieux du XII-ième siècle en France*, Parijs, 1924.
- E. Mâle, *L'art religieux à la fin du moyen age en France*, Parijs, 1925.
- E. Mâle, *L'art religieux du XVII-ième siècle en France*, Parijs, 1951.
- E. Mâle, "La resurrection de Lazare", *Revue des arts*, 1951.
- E. Mâle, "Sainte Marie Madeleine et Sainte Marthe dans L'art", *Revue des deux mondes*, 1956.
- L.C. Malvasia, *Vite de pittori bolognesi alla maesta christianissima di Luigi XIII re de Francia e di Navarra il sempre vittorioso*, Bologna, 1678.
- G. Marchini, "Affreschi inediti del Duecento a Prato", *Rivista d'Arte*, 1937.
- H.C. Marillier, *Dante Gabriel Rossetti. An illustrated Memorial of his art and life*. Londen, 1901.
- R. van Marle, *The development of the Italian Schools of Painting*, deel V, Den Haag, 1923-29.
- M. Meiss, "Notes on three linked Sienese styles", *Art Bulletin*, 1963.
- J.J. de Mesquita, "Nog meer nieuw werk van Jacob van Utrecht", *Oud Holland*, 1941.
- Metropolitan Museum of Art Bulletin, New York, 1914.
- P. Meyer, *Légendes Pieuses en Provençal*, Parijs, 1898.
- J. Michel zie: K. Kruse.
- M. Minghetti, *La Maddelena nell'Arte*, conferenza. Napels, 1884.
- Modestus van Jeruzalem, *In Unguenta Ferentes Mulieres*, Migne, P.G., vol.104, col. 244.

- G. von Mutius, "Die büssende Magdalena", *Zeitschrift für allgemeine Aesthetik*, 1941.
- Odo van Cluny, *Sermo II, In Veneratione Sanctae Mariae Magdaleneae*, Migne, P.L., vol.133, col.713-17; 720-21.
- R. Offner, *A critical and historical Corpus of Florentine Painting*, III, 7, New York, 1931-58.
- F.G. Pariset, *Georges de la Tour*, Parijs, 1948.
- G. Pedrick, *Monastic Seals of the XIIIth century, a series of examples illustrating the nature of their design and artistic value*, Londen, 1902.
- F. Perkins, *Rassegna d'arte senese*, 1928.
- Chr. Pesch, *Die liturgische Gewandung in den Lateinischen Auferstehungsfeiern des Mittelalters*, München, 1962.
- A. Pigler, *Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Iconographie des 17. und 18. Jahrhunderts*, Boedapest, 1956.
- A.E. Popham, *Catalogue of drawings by Dutch and Flemish Artists preserved in the Department of Prints and Drawings in the British Museum*, V. Londen, 1932.
- A. Potthast, *Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters bis 1300*, Graz, 1957.
- Rabanus Maurus, *De vita Beatae Mariae Magdaleneae et Sororis eius Sanctae Marthae*, Migne, P.L., vol.112, col.1431; 1482; 1488; 1492; 1502.
- I. Ragusa en R.B. Green, *Meditations on the life of Christ, an illustrated manuscript of the 14th century*, Parijs, Bibliothèque Nationale, ms.ital.115, Princeton, 1961.
- E. Rampendahl, *Die Ikonographie der Kreuzabnahme von 9. bis 16. Jahrhundert*, Berlijn, 1916.
- L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, Parijs, 1955.
- S. Reinach, *Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine*, deel I, Parijs, 1930.
- Th. Robinson, *The Life and Death of Mary Magdalene, a Legendary Poem in Two Parts, about A.D. 1620*, edited by H. Oskar Sommer, Early English Text Society, nr.78, Londen, 1899.
- O. Rosenberg, *P.P. Rubens, Klassiker der Kunst*, Stuttgart en Leipzig, 1911.
- A. Rossi, *Terracina e La Palude Pontina*, Bergamo, 1912.
- Charles de Saint Paul, *Tableau de La Magdaleine en l'estat de la parfaite amante de Jésus où se voient les exercices par lesquels on peut arriver à la gloire d'un semblable estat*, Parijs, 1628.
- F. Salet et J. Adhémar, *La Madeleine de Vézelay*, Melun, 1948.

V. Saxer, *La culte de Marie Madeleine en occident des origines à la fin du moyen âge*, 2 delen, Parijs, 1959.

-Meyer Shapiro, "The religious meaning of the Ruthwell Cross", *Art Bulletin*, 1944.

-H. Silvestre, "La culte de Marie Madeleine en occident. A propos d'un ouvrage récent de M.Victor Saxer", *Scriptorium*, 1961.

-*South English Legendary* zie: C.Horstmann.

-Carolus Stengelius, *Sanctae Mariae Magdalenae vitae historia*, 1622.

-H.Swarzenski, *Die lateinischen illuminierten Handschriften des XIII. Jahrhunderts in den Ländern an Rhein, Main und Donau*, Berlijn, 1936.

-W. Valentiner, *Handzeichnungen Altholländischer Genremaler*, Berlijn, 1907.

-A. Venturi, *Storia dell'Arte Italiana*, VII, Milaan, 1901-40.

-N.Verhaegen, "Iconographie de la Descente de croix de Rubens", *Bulletin de l'Institut Royal du Patrimoine artistique*, 1962.

-*De Werken van Vondel*, volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien delen, bewerkt onder leiding van Dr. J.F.M. Sterck, Dr. H.W.E. Moller, Prof. Dr.C.G.N. de Vooyo en C.R. de Klerk, Amsterdam, 1931.

-Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea*, uitgegeven door Dr.Th.Graesse, Berlijn, 1890.

-H. Voss, *Die Malerei der Spätrenaissance in Rom und Florenz*, Berlijn, 1920.

-H. Voss, *Die Malerei des Barocks in Rom*, Berlijn, s.d.

-H. Voss, "Die Caravaggeske Frühzeit von Simon Vouet und Nicolas Regnier", *Zeitschrift für bildenden Künste*, 1924

-H. Wentzel, *Zeitschrift für Kunstwissenschaft*, 1947 I.

-H. White, *Tudor Books of Saints and Martyrs*, Wisconsin, 1963.

-E. Wind, "The Maenad under the cross", *Journal of the Warburg Institute*, 1937-38.

-F. Winkler, "Ein neues Bild des Bauernbrueghel", *Pantheon*, 1928 II.